

Araştırma Makalesi | Research Article

ISSN (çevrimiçi): 2459-0185 ISSN (basılı): 2548-091X

Makale Geliş | Received: 12.08.2024

Makale Kabul | Accepted: 30.10.2024

Atf | Cite as: Aynur Huseynova, “Promete Hareketi: Sovyet Karşısı Rus Olmayan Muhacirlerin Polonya Önderliğinde Oluşturduğu Siyasi Hareket”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9(2), Aralık 2024, s. 117-139.

DOI: <https://doi.org/10.56252/turktarars.1532296>

PROMETE HAREKETİ: SOVYET KARŞITI RUS OLMAYAN MUHACİRLERİN POLONYA ÖNDERLİĞİNDE OLUŞTURDUĞU SİYASİ HAREKET*

Aynur HUSEYNOVA**

Öz

Promete Hareketi, Sovyetler Birliği'ne karşı mücadele etmek amacıyla Polonya önderliğinde kurulan ve Rus olmayan siyasi aydınların ülkelerinden kenarda ortak bir direniş için bir araya geldikleri siyasi bir harekettir. Hareket, ismini mitolojik titan Prometheus'ten almış olup, bağımsızlık ve özgürlük mücadelesini simgelemektedir. Promete Hareketi'nin temel amacı, Sovyet hegemonyasına karşı koymak ve bölgedeki milletlerin bağımsızlık mücadelelerini desteklemektir. Hareketin demokratik bir zeminde kurulu oluşu üyeleri arasındaki farklı etnik ve siyasi grupların ortak bir hedef doğrultusunda birlikte çalışmasını sağlamaya yönelik bir tutumdan kaynaklanmıştır. İlk önce Polonya, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin lideri Mehmet Emin Resulzade başkanlığında İstanbul merkezli bir birlik oluşturmak istemiştir. Bu girişimin amacı, Türkiye'nin desteğini sağlamaktı. Ancak siyasi olayların gelişimi, bu birlik düşüncesinin rotasını Avrupa'ya çevirdi ve Sovyet karşıtı Hareket Paris'te oluşturuldu. Paris ve Varşova, Promete Hareketi'nin ana merkezleriydi. Paris, önemli bir yayın merkezi olarak Kafkasya, Türkistan ve Ukrayna Halkları Dostluk Komitesi ile Fransa-Doğu örgütünün merkezi olarak hizmet vermekte idi. Promete Hareketi'nin Polonya tarafından desteklenmesi, hareketin etkinliğini artırmış, ancak uluslararası siyasetin dinamikleri ve güç dengelerindeki değişimler, hareketin etkisini ve sürdürülebilirliğini olumsuz etkilemiştir. Almanya ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan Saldırmazlık Paktı (1939), akabinde Almanya tarafından Polonya'nın işgali, hareketin sona ermesine yol açtı. Promete Hareketi'nin faaliyetlerinin büyük bir kısmı konferanslar, toplantılar ve bilgilendirici etkinliklerden oluşmakta idi. Hareketin önemli bir parçasıysa Fransızca yayınlanan Prométhée (1926-1938) dergisi idi ki, 1938'den itibaren La Revue de Prométhée (1938-1940) adıyla anılmıştır. Dergi, 1926 Kasımı'nda Paris'te yayımlanmaya başladı ve Ukrayna ile Kafkasya halklarının millî müdafaa organı olarak tanımlandı. Türkistan aydınlarının da temsil edilmesi talebiyle derginin yazar kadrosu

* Bu makale, Aynur Huseynova tarafından Prof. Dr. Konuralp Ercilasun'un danışmanlığında hazırlanan “Muhaceretteki Azerbaycan Türklerinin Faaliyetleri ve Promete Hareketi (1920-1941)” başlıklı yayımlanmamış yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, demblok@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3539-1617.

genişledi. Bu şekilde, Prométhée Dergisi, çeşitli etnik grupları bir araya getiren ve bağımsızlık mücadelesine destek veren önemli bir platform haline geldi. Fakat uluslararası destekçilerin çıkarlarına dayalı politikaları ve İkinci Dünya Savaşının getirdiği değişimler, hareketin devamlılığını zorlaştırmış ve nihayetinde sona erdirmiştir. Çalışmada, Promete Hareketi'nin oluşturulması ve Sovyetler Birliği'ne karşı muhacir hayatı yaşamak mecburiyetinde kalmış siyasi aydınların müşterek mücadelesinin önemi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Promete Hareketi, La Revue de Prométhée, Polonya, Kafkasya, Sovyetler Birliği.

PROMETE MOVEMENT: A POLITICAL MOVEMENT OF ANTI-SOVIET NON-RUSSIAN IMMIGRANTS LED BY POLAND

Abstract

The Prometheus Movement is a political movement established under the leadership of Poland to fight against the Soviet Union, bringing together non-Russian political intellectuals in exile to form a common resistance. The movement takes its name from the mythological titan Prometheus, symbolizing the struggle for independence and freedom. The main objective of the Prometheus Movement was to oppose Soviet hegemony and support the independence struggles of the nations in the region. The principal objective of the Prometheus Movement was to challenge Soviet dominance and provide support for the independence movements of the nations in the region. The foundation of the movement on a democratic basis was predicated on the principle of enabling disparate ethnic and political groups among its members to collaborate towards a shared objective. Initially, Poland sought to establish an Istanbul-based union under the leadership of Mehmet Emin Resulzade, the head of the Azerbaijan Democratic Republic. The objective of this initiative was to garner the support of Turkey. However, the evolution of political circumstances led to a shift in focus towards Europe, resulting in the formation of the anti-Soviet movement in Paris. The cities of Paris and Warsaw constituted the principal centres of the Promete Movement. Paris served as the headquarters of the Committee for Friendship of the Peoples of the Caucasus, Turkestan and Ukraine, as well as the France-East organisation. The support of the Prometheus Movement by Poland served to enhance its effectiveness; however, the dynamics of international politics and changes in the balance of power had a detrimental impact on its impact and sustainability. The signing of the Non-Aggression Pact between Germany and the Soviet Union (1939), followed by the German occupation of Poland, resulted in the dissolution of the movement. The majority of the Promethean Movement's activities were comprised of conferences, meetings, and informative events. An integral component of the movement was the French-language periodical Prométhée (1926-1938), which subsequently became known as La Revue de Prométhée (1938-1940). The journal commenced publication in Paris in November 1926 and was characterised as the organ of national defence of the peoples of Ukraine and the Caucasus. With the demand for the representation of Turkestan intellectuals, the editorial staff of the journal was expanded. In this way, the Prométhée Journal became an important platform that brought together various ethnic groups and supported the struggle for independence. However, the interest-based policies of international supporters and the changes brought about by the Second World War made the continuity of the movement difficult and eventually brought it to an end. In this study, the formation of the Promete Movement and the importance of the joint struggle of the political intellectuals who had to live a refugee life against the Soviet Union are discussed.

Keywords: Promethean Movement, La Revue de Prométhée, Poland, Caucasus, Soviet Union.

Giriş

Rusya'da 1917 Bolşevik Devrimi'nin ardından birçok millet bağımsızlığını ilan etti. Fakat bu durum kısa sürdü, zira Sovyet rejimi bu milletleri yeniden ele geçirmek için askerî güç, siyasi baskı kullandı. Nihayetinde devletlerinin işgal edilmesinden sonra devlet yetkilileri anavatanlarından ayrılarak muhacir hayatı yaşamaya mecbur kaldılar. Bu muhacirler, Promete Hareketi adı altında birleşerek, Sovyetler Birliği çatısı altında yer alan diğer milletlerin temsilcileri ile birlikte Sovyetler Birliği'ne karşı mücadele etmek kararı aldılar. Bu konuda öne çıkan devlet Polonya oldu. Polonya, 11 Kasım 1918'de Birinci Dünya Savaşı'nın ardından bağımsızlığını ilan etmiştir. Özellikle Mareşal Jozef Pilsudski, 14 Kasım 1918'de hâkimiyete geldikten sonra ülkenin bağımsızlığını sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda Polonya'nın parlamenter bir demokrasi olarak yeniden yapılandırılmasına öncülük etmiş ve Batı demokrasileriyle ilişkilerini güçlendirmiştir. Onun liderliği altında, Polonya 1920'de Sovyet-Polonya Savaşı'nda önemli bir zafer kazanarak Sovyetlerin Avrupa'ya yayılmasını durdurmuştur¹. Aynı zamanda Sovyetlere karşı birleşmek konusu da netleşmişti. Öyle ki Pilsudski, Rusya'nın kendisini Slav halklarının hamisi ilan etmesine rağmen Slavlar üzerindeki baskısı ve millî Leh ruhunu boğmasından dolayı nefret ediyordu. Polonya'nın bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürmesi gerektiğine inanıyordu². Bundan dolayı da Sovyetlere karşı mücadelede muhacirlerin gücünden yararlanarak Bolşeviklere karşı siyasi ve askerî güç merkezi oluşturmak, bu birliğin Kafkasya üzerinden sağlanması düşüncesinde idi. Bunun için Varşova'da çoğunluğu Gürcü muhacirler olmakla diğer muhacir grupların örgütlenmesi için "Başkaldıran Milletlerin Birleşmesi" topluluğunu kurdu. Hatta 1922'de Polonya askerî akademilerinde eğitim almış 42 Gürcü subayı ve 48 öğrenci Polonya ordusuna katıldı. Böylece Sovyetler Birliği'nde yaşanması olası ayaklanmalar durumunda Polonya'da bulunan muhacir askerî birliklerden yararlanıla bilecekti. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ordusunda Albay Cahangir Bey Kazımbeyli, Polonya'ya taşındıktan sonra Mayıs 1923'te Varşova'da Azerbaycan Türklerinin Polonya askerî birliklerinde görev yapmaları için bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşma sonucunda, 1926'da Azerbaycan'dan Cahangir Bey Kazımbeyli, Hüseyinkulu Han Hoyski, İsrail İsrailov ve kaptan Vali Bey Yadigarov Polonya askerî birliğine alındı. Polonya, Ermeni birliklerinin orduya katılma taleplerini, Rusya yanlısı duruşları ve Türklere karşı besledikleri düşmanlık nedeniyle kabul etmemiştir³.

Çalışmanın Temel Araştırma Soruları: Promete, Polonya ulusal bilincini nasıl etkilemiştir? Promete Hareketi'nin tarihsel bağlamda gelişimi nasıldır? Promete Hareketi çerçevesinde, Kafkasya Cumhuriyetleri ve Polonya arasındaki ilişkiler nasıl şekillendirmiştir? Promete, özgürlük ve bağımsızlık mücadeleleri açısından ne tür bir anlam taşımaktadır? Prométhée Dergisinin önemi nedir? Promete Hareketi çatısı altında Sovyet karşıtı Rus olmayan siyasi aydınların faaliyet kapsamı nedir?

¹ Joshua D. Zimmerman, *Jozef Pilsudski Founding Father of Modern Poland*, Cambridge, Massachusetts & London, England, 2022, s. 6-12, Mehmet Emin Resulzade, "Jozef Pilsudski", *Kurtuluş Dergisi*, S. 7-8, Mayıs-Haziran 1935, s. 193

² Mehmet Emin Resulzade, "Jozef Pilsudski", *Kurtuluş Dergisi*, S. 7-8, Mayıs-Haziran 1935, s. 193.

³ Mamulia Giorgi, Ramiz Abutalıbov, *Odlar Yurdu Azadlıq ve Müstəqillik Uğrunda Mübarizədə*, çev. Arif Eliyev, TEAS Press Neşriyat Evi, Bakı 2015, s. 192.

Çalışmanın Problemi: Promete kavramının tanımlanması ve bu kavramın Polonya'nın uluslararası ilişkilerindeki rolü ile bağlantılı olarak, hareketin tarihsel gelişimi ve etkileri üzerinde durulacaktır.

Çalışmanın Argümanı: Promete Hareketi'nin, sadece Polonya'nın millî bilincini güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda Ukrayna ve Kafkasya halkları ile olan ilişkileri derinleştirerek, çok uluslu bir destek ağı oluşturmuştur. Bu hareket, özgürlük ve bağımsızlık ideallerini beslemiş ve farklı milletlerin kurtuluş mücadelelerinde ortak bir zemin oluşturmuştur.

Çalışmanın Yöntemi: Çalışma, belgesel-tarihsel araştırma yöntemi ile yürütülmüştür. Bibliyografik kaynak taraması, eser incelemesi ve veri analizi aşamaları titizlikle gerçekleştirilmiştir. Bu süreç, ilgili literatürün kapsamlı bir şekilde incelenmesini, tarihsel belgelerin analizini ve elde edilen verilerin sistematik bir biçimde değerlendirilmesini içermektedir.

Çalışmada Kullanılan Kaynaklar: Çalışmamızda, konuyla doğrudan veya dolaylı şekilde ilgili olan çeşitli kaynakları kullanarak bir bütünlük oluşturmaya çalıştık. Promete Hareketi'nin süreli yayını olan Prométhée Dergisi'nde yayımlanan makaleler, çeşitli akademik eserler kullanılmıştır. Bu süreçte, "Kurtuluş Dergisi" (1935), M. Resulzade "Mektuplar, Şefibeyçilik" (Bakı 2017), Aleksandır Ratner'in "Proekt Promete" (Serbskaya 2016), Ahat Andican'ın "Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi" (İstanbul 2003), Jan Jacek Bruski'nin "Poland And Soviet Ukraine, 1921–1926 Between Prometheism And Realpolitik" (Kraków 2016), Giorgi Mamulia, Ramiz Abutalıbov'un "Odlar Yurdu Azadlıq ve Müsteqillik Uğrunda Mübarizede" (Bakı 2015), Giorge Mamouliya'nın "Les combats indépendantistes des Caucasiens: Entre l'URSS et puissances occidentales. Le cas de la Géorgie (1921-1945)" (Paris 2009) adlı eserleri çalışmamızın gelişiminde ve temellendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Muhacir Kafkasya Birlikleri

Pilsudski Hükûmeti, Kafkasya halklarının göçü üzerinden Polonya'nın Kafkasya'da stratejik çıkarlarını güçlendirmeye, yani Sovyetler Birliğine karşı birlikte mücadele etmeye yönelik aktif bir politika izlemeye çalışmıştır. Bu bağlamda, Kafkasya bölgesi, Sovyetler Birliği'ni zayıflatmak için önemli bir cephe olarak görülüyordu. Pilsudski, Kafkasya'da Sovyet karşıtı devletlerin birleşmesiyle oluşturulacak bir yapı sayesinde, Polonya'nın güvenliğini doğrudan olmasa bile dolaylı olarak sağlamlaştırmayı hedefliyordu. Bundan dolayı da Gürcistan, Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya delegelerinin Paris'te bulunması gereğince muhacirlerin siyasi merkezlerini burada kurmaya çalışmakta idi⁴. Ancak, Sovyetler Birliği'nin 2 Şubat 1924 tarihinde İngiltere, 28 Ekim 1924 tarihinde ise Fransa tarafından hukuken tanınmasının ardından, Topçubaşı başkanlığındaki Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Fransa'daki delegesi faaliyetlerini sürdürmez hale geldi. Bu gelişmeden sonra, 1924 yılı itibarıyla Azerbaycan'dan olan siyasi aydınlar Sovyet karşıtı faaliyetlerinin merkezi Paris'ten İstanbul'a geçmiş oldu⁵. Özellikle de 1924 yılında, Promete Hareketi, Kafkasya bölgesinde ilk önemli başarılarını elde etti. Dönüm noktası, Türkiye'ye akredite

⁴ Mamulia Giorgi, *Kafkazskaya Konfederaciya v Oficalnix Deklaraciya, Taynoy Perepiske i Sekretnix Dokumentax Dvijeniya "Prometey"*, Spmisl, Moskva 2012, s. 7.

⁵ Mamulia Giorgi, Ramiz Abutalıbov, *Odlar Yurdu Azadlıq ve...*, s. 193.

edilmiş bir Polonya elçiliğinin Ankara'da kurulmasıyla yaşanmış oldu. Promete Hareketi'nin aktivisti olan Włodzimierz Baçzkowski'nin de belirttiği gibi, Piłsudski, Türkiye'ye büyük önem atfediyordu, bu ülkeyi, Rusya ile olası bir çatışma durumunda kilit bir aktör olarak görüyordu. Bu bağlamda, Türkiye'ye atanacak kişinin, Piłsudski'nin siyasi düşüncelerini ve Polonya'nın doğu politikasına ilişkin stratejik yaklaşımlarını paylaşan biri olması büyük önem taşıyordu. Haziran 1924'te, önde gelen bir Prometeist olan ve daha önce Polonya'nın Moskova Büyükelçiliği görevini yürütmüş olan Roman Knoll, Türkiye'nin başkenti Ankara'ya Polonya büyükelçisi olarak atandı⁶.

Roman Knoll'un teşvikiyle, Kafkasya'dan gelen muhacir gruplarını bir araya getirmek için İstanbul'da komite oluşturmalı idi. Knoll, İstanbul'un Kafkasya'daki istihbarat ve propaganda faaliyetleri için uygun olduğunu düşünerek, Kafkasya'daki ayaklanmaları örgütlemeye destekte bulunmak amacıyla Türkiye'deki yetkililerle temas kurdu⁷. Bu kararın arkasında yatan temel sebepler çeşitli stratejik ve siyasi amaçlara dayanmakta idi. Öncelikle, Polonya'nın hedefi Kafkasya'dan gelen siyasi aydınları tek bir çatı altında toplayarak daha güçlü bir direniş hareketi oluşturmaktı. İstanbul, bu amaç doğrultusunda stratejik bir konumda bulunduğu için ideal bir şehir olarak seçilmiştir. İkinci olarak, İstanbul'un Osmanlı Devleti ile Kafkasya arasındaki tarihi ve kültürel bağları, Kafkasya'ya dair önemli bilgilere erişim imkânı sunuyordu. Bu bağlamda, Piłsudski'nin planı, İstanbul'da oluşturulan komitenin bu bilgilere dayanarak Sovyetler Birliği'ne karşı istihbarat ve propaganda faaliyetleri yürütmesiydi. İstanbul'un bu tür faaliyetler için uygun bir üs olacağı düşünülmüştür. Son olarak, Piłsudski, Kafkasya'daki ayaklanmaları örgütlemek ve desteklemek amacıyla Türkiye siyasileriyle iş birliği yapmanın kritik önem taşıdığına inanıyordu. İstanbul'daki komite, Türkiye ile yapılacak iş birliğini kolaylaştırarak Türkiye'nin desteğini sağlamayı hedeflemişti. Aynı zamanda Polonya, bu ayaklanmalar aracılığıyla Sovyet rejimini zayıflatmayı, kendi güvenliğini sağlamlaştırmayı ve Sovyetler Birliği'nin uluslararası arenada güç kazanmasını engellemeyi hedefliyordu. Ayrıca, bu tür ayaklanmalar Sovyetler Birliği'ni meşgul ederek bölgedeki yayılmacı politikalarını sınırlandırabilirdi.

Kafkasya'dan gelen siyasi muhacirlerle ilgili faaliyetlerde bulunan diğer önemli Prometeist olan Tadeusz Schaetzel'in, Polonya'nın Ankara'daki askerî ataşesi olarak atanmasının ardından Kafkasya'dan olan yerel grupları birleştirme çalışmalarına başladı. Amaç resmi olarak Türkiye'de faaliyet gösterecek ve Bolşevik etkisine karşı koymaya yardımcı olacak bir karşılıklı yardımlaşma ve kültürel işbirliği derneği kurmayı amaçlamakta idi ve Ekim 1924'te, İstanbul'da Azerbaycan Türkü, Gürcü ve Kuzey Kafkasya'dan olan aktivistlerden oluşan Konfederalistler Komitesi, Knoll'un girişimiyle kurulmuş oldu⁸. Komite, Polonya yetkililerinin Kafkasya'da daha kapsamlı bir teşkilat kurma planının ilk aşaması olarak görülmüştür⁹. Nihayetinde İstanbul ve Paris merkezli Kafkasya Teşkilatları kuruldu ki, bu da bahsi geçen dönemde önemli gelişme idi.

⁶ Jan Jacek Bruski, *Poland And Soviet Ukraine, 1921–1926 Between Prometheism And Realpolitik*, Translated by Teresa Bałuk-Ulewiczowa, Jagiellonian University Press First Edition, Kraków 2016, s. 185.

⁷ Lev Soçkov, *Neizvestny Separatizm: Na Slujbe SD i Abvera: İz Sekretnix Dose Razvedki*, Ripol Klassik, Moskova 2003, s. 39.

⁸ Jan Jacek Bruski, s. 185.

⁹ Giorgi Mamoulia, *Les Combats Indépendantistes des Caucasiens: Entre l'URSS et puissances occidentales. Le cas de la Géorgie (1921-1945)*, L'Harmattan, Paris 2009, s. 91, Volodymyr Komar, *Activities of the Anti-*

İstanbul ve Paris'te aynı tarihte faaliyete geçen teşkilatlar, Versay Barış Görüşmeleri için Paris'e giden Kafkasya Cumhuriyetleri temsilcilerinin ülkelerinin Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesinden sonra muhacir hayatı yaşamak mecburiyetinde kalmalarıyla ortaya çıkmıştır. Muhacir temsilciler, 10 Haziran 1921'de "Daimi Kafkasya Konseyi"ni kurarak ülkeleri için birlikte mücadele etme kararı almışlardır. Oluşturulan bu konsey, imzalanan deklarasyonla büyük devletlere sunulmuş ve Kafkasya'daki bağımsızlık mücadelesine destek talep etmişlerdir¹⁰. 23 Eylül 1924 tarihinde dört Kafkasya Cumhuriyeti millî hükümetlerinin temsilcileri Batı karşısında ikinci ortak deklarasyon imzaladılar. Paris'te imzalanan bu deklarasyonlarla aynı zamanda İstanbul'da "Kafkasya Kurtuluş Komitesi" kuruldu¹¹. 1925'te faaliyete başlayan komite, 17 Aralık 1925 tarihindeki Türk-Sovyet antlaşması ile Paris'te faaliyetlerini sürdürmek zorunda kalmıştır. Ağustos 1929'dan itibaren ise Paris'te Konfederalistlerin basın organı "Mustakil Kafkasya" dergisi yayımlanmaya başlamıştır. Komite merkezinin Paris'e taşınmasıyla birlikte "Daimi Kafkasya Komitesi"nin varlığı da sona ermiştir¹². 1 Kasım 1924 tarihinde "Kafkasya Kurtuluş Komitesi"ni Türkiye ile iyi ilişkileri olan Azerbaycan, Gürcistan, Kuzey Kafkasya'dan üç temsilci dahil edildi. Komiteye Azerbaycan adına Hosrov Bey Sultanov, Abdülali Bey Emircan ve Akber Ağa Şeyhüslamov, Gürcistan adına Aleksandır Assatiani, David Vaçnadze, Mişel Tsereteli, Kuzey Kafkasya adına Dağlı Cumhuriyeti'nin geçmiş parlamento başkanı Vassan Girey Cabaki, Ali Han Kantemir ve A.Namitok temsil etmekte idi¹³. Bu teşkilatların kurulması akabinde 15 Temmuz 1926 tarihinde İstanbul'da Kafkasya İstiklâl Komitesi kuruldu. Komitede Azerbaycan'ı Mehmet Emin Resulzade ve Hosrov Bey Sultanov, Gürcistan'ı geçmiş İçişleri Bakanı Noe Ramişvili ve yardımcısı Simon Mdivani, Millî Demokrat David Vaçnadze ve yardımcısı Nestor Makalaşvili, Kuzey Kafkasya'yı Kafkasya Dağlıları Halk Partisi başkanı Şeyh Şamilin torunu Said Şamil ve Dağlı Cumhuriyeti'nin Bakü'deki konsolu olmuş Ali Han Kantemir temsil etmiştir¹⁴.

Kafkasya İstiklâl Komitesi'nin amacı Kafkasya Cumhuriyetleri'nin bağımsızlığının yeniden kazanılması ve Konfederatif birlikte birleşmesi için Kafkasya halklarını hazırlamaktı. Komite, her Millî Bölüm için bir siyasi olmak üzere üç başkan seçmiştir ki, Mehmet Emin Resulzade, Ramişvili, ve Said Şamil ilk başkanlardı¹⁵. Komitenin amacı, Eylül 1926'da İstanbul'da bir dergi yayımlamaktı. Kafkasya Bağımsızlık Komitesi'nin resmi organı olarak hizmet edecek olan "Bağımsız Kafkasya" isimli dergisinin Fransızca yayımlanması kararı alındı ve derginin kurucusu ve editörü olarak Resulzade'nin atanması önerildi. Bunun nedeni, Türkiye'de diğer Kafkasyadan olan siyasi aydınlardan daha fazla bağlantıya sahip olmasıydı. Ancak, Türk otoritelerinin Kremil'i rahatsız edebilecek herhangi bir eylemde bulunma konusundaki isteksizliği nedeniyle derginin Paris'te yayımlanmasına karar verildi. Paris'te çıkarılması düşünülen Kafkasya İstiklâl Komitesi'nin yayın organında Kafkasya adının gösterilmesinin onun önemini azaltacağı

Soviet Emigration in Turkey During the Inter-War Period, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 2017, s. 23.

¹⁰ D. Vaçnadze, "Hariçte Kafkasya Birliği Hareketi Tarihi", *Birleşik Kafkasya*, S. 3-4, 1953, s. 9-10.

¹¹ Mamoulia-Abutalıbov, s. 199.

¹² Mamulia, *Kafkazskaya Konfederaciya v Ofiçalnıx Deklaraciya...*, s. 7.

¹³ Mamulia Giorgi, Ramiz Abutalıbov, *Odlar Yurdu Azadlıq ve...*, s. 198, Vaçnadze, s. 10.

¹⁴ Mamulia Giorgi, Ramiz Abutalıbov, *Odlar Yurdu Azadlıq ve...*, s. 207.

¹⁵ Mamoulia, *Les combats indépendantistes...*, s. 100.

düşüncesinde olan Holówko, Ukraynalıların da faaliyetleri sonucunda Paris'te derginin çıkmasının daha etkili olacağını bildirdi. Azerbaycan aydınları önceden Ukraynalıların Kafkasya ile ilişkilerini doğal bulmadığı için derginin Kafkasya dergisi olmasının önemini vurgulamıştı. Fakat Holowko'nun belirttiği gerekceden sonra karar onaylanmıştır. Aynı zamanda, Kafkasya'dan devletlerin bir arada yürüttüğü eylemler göz önünde bulundurularak, yayında Kafkasya ifadesinin çıkarılmasına karar verildi, ancak bu yayının Kafkasya İstiklâl Komitesi'nin resmi organı olarak basılması devam ettirildi¹⁶. Dönemi için önemli mebla olan bin dolar, Kafkasya Bağımsızlık Komitesi'nin hesabına aylık olarak aktarılacaktı. Meblanın 250 doları, Kafkasya Bağımsızlık Komitesi'nin yayın faaliyeti için ödenecekti. Ayrıca, 300 dolar Gürcülere, 300 dolar Azerbaycan Türklerine ve 150 dolar Kuzey Kafkasya'dan olanlara ödenmesi kararlaştırıldı. Bahsedilen basın organı ise Prométhée Dergisi idi. Ayrıca, Kafkasya Bağımsızlık Komitesi yetkilileri, Kafkasya birliğinin önemini vurgulayan bir muhtıra sunarak Milletler Cemiyeti'ne başvurdular. Söz konusu muhtırada, Sovyet işgali altında olan ülkedeki halkların süregelen mücadelesini temsil eden Azerbaycan, Gürcistan ve Kuzey Kafkasya Kurtuluş Komitesi, bu cumhuriyetlerin bağımsızlıklarının yeniden tanınmasıyla ilgili olarak Milletler Cemiyeti Meclisi'ne şu öneride bulundu: Sovyet iktidarının on yıllık varlığı boyunca dünya için tehdit oluşturan en büyük tehlike haline getirmiştir. Bu tehdit, terör ile sürdürülmekte ve barbar bir rejim olarak, bağımsız devletlerin ortadan kaldırılmasına ve bu ülkelerin ekonomik yaşamlarının tamamen çökmesine yol açmakta idi. Bununla birlikte, bu rejimlerin iç politikalarına da müdahale etmektedir. Bu tehlikenin küresel boyutu, Moskova hükümeti tarafından oluşturulan ve direktiflerine göre hareket eden, kendi amaçlarını gizlemeyen Komintern gibi bir organın varlığını haklı çıkarmaktadır. Komintern'in amacı, mevcut rejimleri devirmek ve "Sovyet insanı" yaratmaktır. Fakat Sovyetler Birliği ile Türkiye hükümeti arasında anlaşmanın sağlanması siyasi aydınların faaliyetlerinin Türkiye'de devam ettirilmesine son vermiş ve mücadelenin merkezi Fransa'ya taşınmıştır. Pratikte, Knoll'un iddialı planlardan pek fazla bir sonuç çıkmamış ve Knoll tarafından kurulan örgüt geniş çaplı bir faaliyette bulunmamıştır. Ancak, önemli olan nokta, Türkiye'deki çeşitli muhacir merkezleri arasında iş birliğinin sağlanmış olması ve bu merkezlerin gelecekte bir Kafkasya konfederasyonunun gerekliliği konusunda farkındalığa sahip olmalarıydı. İstanbul komitesinin faaliyetlerini olumsuz etkileyen iki temel eksiklik ise personel yetersizliği ve Polonya'dan gelen kayda değer mali desteğin eksikliğiydi. Bununla birlikte, daha fazla mali destek beklenemeyeceği de açıktı. 1926 Mayıs'ındaki Pilsudski darbesine kadar, Türkiye'deki girişim, Dışişleri Bakanlığı'nın Doğu Dairesi içinde sahip olduğu özerklikten yararlanan bir grup birey tarafından yürütülen yarı özel bir operasyon olarak kalmıştır.

Sovyetler Birliği'ne karşı oluşturulacak olan Promete çatısı altında birleşecek olan Sovyet karşıtı Birliğin oluşturulmasında Zeki Velidi Togan ve Mehmet Emin Resulzade'nin de büyük katkıları olmuştur. Zeki Velidi Togan, Paris'de bulunduğu anda, Azerbaycan'dan Şeyhül-İslamzade Ekberi ve Abbaskulu Atamalibekov gibi sosyalistlerle tanışma fırsatı buldu. Bu isimler, Togan'ı Rusya dışında yaşayan siyasi aydınlarla birlikte yeni bir sosyalist cephe kurmaya teşvik ettiler. Ancak Togan, Avrupa'daki diğer muhacirlerle görüşmeden bir taraf seçmeyeceğini bildirmiştir. O dönemdeki siyasal koşulları dikkatlice değerlendirmek isteyerek sosyalizmin, Rus egemenliğinden

¹⁶ Mamulia Giorgi, Ramiz Abutalıbov, *Odlar Yurdu Azadlıq ve...*, s. 214.

kurtulduktan sonra bağımsız partilerin esas ilkelerinden biri olabileceğini öne sürdü. Togan'ın hatıralarından anlaşıldığı üzere, 15 Şubat 1924 tarihinde Lehistan Telgraf Ajansı muhabiri Mösyö Stempovsky ile tanışmış ve Stempovsky, Baltik devletleri, Kafkasya ve Türkistan Cumhuriyetleri ile Ukrayna arasında Sovyetler Birliği'nin istilasına karşı bir ittifak oluşturarak bir enstitü kurulması, dergi çıkarılması, Togan'ın da burada faydalı olacağı ile ilgili düşüncesini bildirmiştir. Bu görüşme sonrasında, Togan'ın Kafkasya Cumhuriyetleri ve Ukrayna yetkilileriyle olan temasları artmış ve hareketin ilerlemesi için yeni kapılar açılmış oldu¹⁷.

Promete Hareketi'nin Ortaya Çıkışı

Bolşevik istilâsından sonra farklı ülkelere gitmek mecburiyetinde kalmış siyasi aydınlar kendi devletlerinin istiklâli için savaşmak ve dünya kamuoyunun dikkatini Bolşevik istilâsına yöneltmek için faaliyetlerde bulunmuş, basın ve siyasi faaliyetlerle mücadele hedefi belirlemişlerdi. Fakat siyasi aydınlar iyi biliyorlardı ki parçalanmış şekilde mücadele etmek yerine beraber mücadele etmeleri onların yararına olacaktır. Millî ve siyasi bölünmelere rağmen, belirttiğimiz gibi Kafkasya Kurtuluş Komitesi, Daimi Kafkasya Konseyi, Kafkasya İstiklâl Komitesi, Kafkasya Konfederalistleri Komitesi gibi birkaç milletlerüstü teşkilât ve grup oluşturmayı başarmışlardır. En nüfuzlu birlik ise Sovyetler Birliği'ndeki bütün Rus olmayan milliyetleri kapsayan Promete Birliği idi. Birliğin amacı, Sovyetler Birliği sınırları içinde yer alan Rus olmayan tüm halkları bir konfederasyon altında birleştirerek Sovyetler Birliği'ne karşı birlikte mücadele etmektir¹⁸. Bu şekilde Promete Hareketi, yalnızca belirli bir ulusun çıkarlarını değil, Sovyetler Birliği içinde baskı altında olan tüm halkların temel haklarını savunan birleşik bir cephe oluşturmayı hedeflemiştir. Nihayetinde bu milletlerin bağımsızlık arzusu güvence altına alınacak ve bölgedeki güç dengesi sağlanacaktı.

Bu Hareketin üyeleri arasında Rus olmayan anti-Bolşevik muhacir gruplar, Azerbaycan Türkleri, Gürcüler, Ukraynalılar, Kırım ve Kazan Türkleri, Karelya ve İngria temsilcileri, Kuzey Kafkasya ve Türkistan'dan olan muhacir aydınlar yer almıştır. Bu ad altında birleşmeden önce de 1924–1925 yıllarında Polonya'nın çalışmaları sayesinde, daha önce sık sık birbirleriyle rekabet eden çeşitli muhacir merkezleri, aralarındaki farklılıkları bir ölçüde gidererek bir iş birliği programına başlamışlardır. Bu iş birliği, yalnızca Piłsudski'nin Mayıs 1926'daki darbesinden sonra resmîyet kazanmıştır. Unutulmamalıdır ki, bu geniş çaplı bir kampanya izlenimi verebilecek tüm bu faaliyetler, aslında Polonya siyasi meselelerinin kenarında yer alıyordu. Mayıs 1926'ya kadar, Varşova'daki önemli siyasi çevreler, Sovyetler Birliği içindeki Rus olmayan ulusların özgürleşmesini ve özellikle Ukrayna'nın siyasi bağımsızlığını katı bir şekilde teorik bir sorun olarak görüyor, hatta zarar verici bir hayal ürünü olarak değerlendiriyorlardı. Ancak, Prometeistlerin derinlemesine gizli ve mali açıdan zayıf yürütülen çabaları, kısa süre sonra ilk meyvelerini vermeye başlayacaktı¹⁹.

Avrupa edebiyatında, bir grup, toplum veya insanlığın bütünü için kendini feda etme kavramı bağlamında kullanılan prometeizm, 16. yüzyılda Polonya-Litvanya Milletler

¹⁷ Zeki Velidi Togan, *Hatıralar*, TAN matbaası, İstanbul 1969, s. 543-556.

¹⁸ Mamoulia, *Les combats indépendantistes...*, s. 102.

¹⁹ Jan Jacek Bruski, s. 188.

Birliđi'ni yeniden inşa etme idealini temel alan Jagiellonian düşüncesiyle²⁰ ilişkilendirilerek, İkinci Polonya Cumhuriyeti'nin kurucusu Piłsudski tarafından siyasallaştırılmış bir jeopolitik kavramdır. 1900'lerin başlarından itibaren Prometeizm kavramını siyasal bir platforma taşımaya hedefleyen Piłsudski, Polonya'nın bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürebilmesinin ön koşulunun Rusya İmparatorluğu'nun parçalanması olduğuna inanıyordu. Bu bağlamda, Polonya'nın doğu sınırları boyunca, Rusya ile Polonya arasında Rus kontrolü dışında kalacak tampon devletlerin kurulmasının şart olduğunu savunuyordu²¹. Bu tampon devletler, hem Polonya'nın stratejik güvenliğini sağlamak hem de bölgedeki ulusal hareketleri desteklemek amacıyla hayati bir rol oynamaktaydı.

Her ne kadar bu hareketin oluşumunda Polonya'nın öncü bir rol üstlenmiş olduğu gözlemlense de birliğin vuku bulması düşüncesi Türk muhacirler arasında Sovyetler Birliği tarafından devletleri işgal edildikten sonra var olmuş bir düşünce idi. Rezulzade'nin Yeni Kafkasya dergisinde 26 Eylül 1923 tarihinde yayımlanan "Ateş Çalan Promete" başlıklı makale, Sovyet karşıtı milletlerin mitolojik kahraman Prometheus'dan ilham aldığını ortaya koymaktadır. "Ateş Çalan Promete" makalesinde Zevs'in Promete'yi Kafkas Dağları'na zincirle bağlanmasını ve kartalın onu parçalamasını, Azerbaycan örneğinde Kafkasya genelindeki siyasi durum ile ilişkilendirmiştir:

"Ateşin Promete tarafından çalınarak yeryüzüne kaçırdığı için hâlâ cesaret ve isyanın cezasını gördüğünü göstererek, Kafkasya dağlarında zincir-bent olmuş ve siyah kartal tarafından didilmeye müekkil olmuştur. Kafkasya'nın göğsünü diden, ciğerini parçalayan Rusya emperyalizminin tuğrası dahi bir kartal değil miydi? Kartal Promete'nin yüreğini ne kadar parçalasa da o tekrâr kesb-âfiyet eder ve tekrâr

²⁰ Jagiellonian düşüncesi (veya Jagiellonian ideolojisi), adını Polonya-Litvanya Krallığını yöneten Jagiellon Hanedanı'ndan alır ve 14. yüzyılda Jagiellonlar döneminde Polonya'nın siyasi ve kültürel deneyimlerinden beslenen bir siyasi düşünce ve dış politika yaklaşımıdır. Bu düşünce, Orta ve Doğu Avrupa'nın bir arada yaşama ve iş birliği modeline dayalı bir federatif yapı içinde organize olmasını savunur. Jagiellonian düşüncesi, özellikle Polonya'nın tarihsel olarak merkezi bir rol oynadığı Polonya-Litvanya Birliđi gibi çok uluslu, çok dinli ve çok kültürlü devlet yapılarının tarihsel tecrübesinden ilham alır. Bu ideoloji, uluslararası ilişkilerde barışçıl bir federatif birlik modeli oluşturma amacı güder ve farklı etnik grupların, kültürlerin ve dinlerin bir arada uyum içinde yaşayabileceği bir yapı önermektedir. yüzyılda, 20. yüzyılda, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Jagiellonian düşüncesi, Polonyalı entelektüeller ve siyasetçiler tarafından tekrar gündeme getirilmiştir. Bu düşünce, Józef Piłsudski gibi Polonyalı liderler tarafından savunulan Intermarium (Międzymorze) projesi ile ilişkilendirilmiştir. Józef Piłsudski tarafından iki dünya savaşı arasında öne sürülen Intermarium (Międzymorze) politik fikri, Orta ve Doğu Avrupa devletlerinin federasyonunu oluşturmayı öngörüyordu. Bu federasyon, nihai olarak Adriyatik, Baltık ve Karadeniz arasındaki bölgeyi kapsayacaktı. Özellikle Belarus, Çekoslovakya, Estonya, Yugoslavya, Litvanya, Letonya, Polonya, Romanya, Ukrayna, Macaristan ve muhtemelen Finlandiya'yı içine alacaktı. Piłsudski, bu federasyonun kurulmasının Orta Avrupa devletlerinin Almanya veya Rusya'nın hâkimiyetinden kaçınmasını sağlayacağını düşünüyordu. (Norman Davies, *God's Playground A History Of Poland*, Volume I, the origins to 1795, Columbia University Press, New York 2005, s. 95-130, Monika Jurkowska, *Kulturowe I Polityczne Aspekty Mitu Międzymorza*, Odessa I Morze Czarne Jako Przestrzeń literacka/Одеса і Чорне море як літературний простір/Odessa and the Black Sea as a literary space, redakcja naukowa Jarosław Ławski i Natalia Maliutina, Białystok-Odessa, 2018, s. 429-451, s. 430).

²¹ Ahat Andican, *Türkistan Milli Birlik Hareketi ve Polonya Prometeizmi (1926-1940)*, (Ceren Selvi, Türkbilimde Arayışlar Timur Kocaoğlu Armağanı), Kutlu Yayınevi, İstanbul, 2022, s. 39.

parçalanır. Kafkasya akvâmı da zaman zaman harekete geliyor, zindegî eseri gösteriyor, tekrâr iki başlı Tus kartalına zebûn oluyorlardı”.

Makalenin akışında aynı zamanda Azerbaycan, Gürcistan ve Dağlıların isyanlarını, verilen kurbanların, dökülen kanların Promete Kartal mücadelesinin farklı tezahürlerinden başka bir şey olmadığını göstermiştir²².

Kafkasya'nın son yüz yıl içinde yaşadığı trajik olaylar ve halkının maruz kaldığı sıkıntıları simgelemek için Promete'den daha güçlü bir sembol bulunamazdı. Azerbaycan ve Kafkasya'yı Promete olarak nitelendiren, bu bölgelerin parçalanmışlığını iki başlı bir kartala benzeten yorum, bu kartalın Rus İmparatorluğu'nu temsil ettiğini belirtir. Bu bağlamda, Resulzade'nin Azerbaycan üzerinden yaptığı bu açıklama, diğer Sovyet karşıtı milletler için de geçerli kabul edilebilir. “Yeni Kafkasya” dergisinde yapılan bu değerlendirme, ismin anlamını ve gerekçesini tam olarak yansıtmaktadır. Promete, ateşi insanlara tanıttığı için cezalandırılırken, Bolşevik işgali sonrasında ülkelerini terk etmek mecburiyetinde kalan siyasi aydınlar da Promete ile özdeşleştirilmiştir. Ateş ise bugünün petrolü olarak kabul edilmiştir. Resulzade'nin bu benzetmesinde, Promete Azerbaycan'ı, kartal Rusya'yı, ateş de petrolü temsil eder. Promete'nin suçu insanlara ateşi tanıtmaksa, Azerbaycan'ın suçu nedir? Petrol ülkesi olması mı, yoksa Doğu'da kurulan ilk cumhuriyet olarak bağımsızlığın değerini göstermesi mi? Azerbaycan'ın coğrafi ve siyasi konumunu ve Rusya'nın işgalci siyasetini gözönünde bulundurursak Promete gibi Azerbaycan'ın da suçunun insanlara, vatandaşlarına bir gün bile istiklâlin değerini göstermiş ve bunu yaşatmış olması idi. İnsanlığa güç ve kendini koruma cesareti veren ateşle insanın tanışması nasıl Zeus'u korkuttuysa, petrol de Rusya'yı aynı şekilde korkutmuştur. Bu bağlamda, Promete Hareketi'nin üyeleri, Rus tehdidine karşı ortak bir mücadele etmeleri gerekmekte idi.

Pilsudski, Rusya'nın parçalanması gerekliliğini savunarak ülkesinin bağımsızlığını korumak için Rus İmparatorluğu altındaki milletlerin birliğini sağlama fikrini benimsedi. Rus-Japon Savaşı (1904-1905) öncesinde, Rus olmayan milletlerin ve Osmanlı Devleti'nin desteğiyle Rusya'nın parçalanması gerektiği düşüncesini Japonya'ya ilettili. Piłsudski, Polonya'nın bağımsızlık mücadelesi sırasında Osmanlı Devleti ile ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem vermiş ve bu doğrultuda Polonya-Osmanlı Devleti Dostluk Cemiyeti'nin kurulmasını sağlamıştır. 1916 yılında, Budapeşte'deki Türk konsolosluğu aracılığıyla, Rusya'ya karşı Polonya, Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'nin ortak bir cephe oluşturulmasının gerektiğini savunan bir bildiri de sunmuştur. Bu önerilen ittifak, geniş bir bölgeyi kapsayarak Vistül Nehri'nden Süveyş Kanalı'na kadar uzanacaktı²³. Bu şekilde, bölgedeki ülkelerin iş birliği yaparak daha güçlü bir savunma hattı oluşturması ve Rusya İmparatorluğu'nun yayılcı politikalarına karşı durulabilmesi hedeflenmiştir. Bu girişim, Piłsudski'nin Avrupa'daki güç dengelerini değiştirme çabalarının bir parçası olarak görülmekte idi. Bu nedenle Schaetzel Polonya'nın Ankara'daki askerî ataşesi olarak atandığında, kendisine Türkiye'deki Ukrayna, Gürcistan, Kuzey Kafkasya, Azerbaycan,

²² Togan, s. 556, Mehmet Emin Resulzade, “Ateş Çalan Promete”, *Yeni Kafkasya*, S. 1, İstanbul Eylül 1923, s. 1-2.

²³ Tadeusz Iwański, Jan Jacek Bruski, Między Prometeizmem a Realpolitik. II Rzeczpospolita wobec Ukrainy Sowieckiej 1921-1926, *Nowy Prometeusz*, S.1, 2010, s. 199-207; Ahat Andican, *Cedidizim'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Emre Yayınları, İstanbul 2003, s. 236.

Kırım, İdil-Ural ve Türkistan'dan olan muhacir aydınlarla irtibat sağlaması görevi verildi²⁴. Prometeizm düşüncesinin felsefi ve siyasal çerçevesinin sözcülüğünü ise 1919 yılından yayınlanmaya başlayan *Wschod Polski* ve 1920 yılı ortalarında yayın hayatına giren *Przymierze (İttifak)* isimli dergiler üstlenmişti. *Przymierze* dergisinin baş editörlüğünü üstlenen ekonomist ve istatistikçi Włodzimierz Wakar, “Yeniden Doğan Milletlerin Dostluk Uzlaşısı” adıyla bir teşkilat kurarak Ukraynalı, Slav Kazakları ve Kafkasya'dan olan muhacir aydınları temsilcilerini bir araya getirmiştir. Bu organizasyon içinde, daha sonraki yıllarda Sovyet karşıtı muhacirleri bir araya getirerek Promete Hareketi'nin oluşumuna katkı sağlayacak Polonyalı promoteciler, Stanisław Stempowski, Stanisław Siedlecki ve Tadeusz Hołowko gibi isimlerle faaliyet göstermekteydi. Ağustos 1920'de yayımlanan ilk sayısında Wakar, derginin amacını “Büyük Dünya Savaşı esnasında uluslararası düzlemde özgür ve eşit olmak amacıyla bağımsızlıklarını ilan eden yeni milletlerin siyasi iş birliğini sağlamak” şeklinde tanımlamaktaydı²⁵. Bu çerçevede, dergi, hem Prometeizm ideallerini yaymayı hem de bölgedeki ulusal hareketleri desteklemeyi hedeflemiştir.

Promete Hareketi'nin doğuşunda önemli rol oynayan bir diğer devlet Ukrayna idi. Özellikle Ukrayna'da, Simon Petlyura,²⁶ Rusya'ya karşı direnişin öncülüğünü üstlenmişti. Fakat bu mücadelede başarısız oldu. Bunun üzerine Petlyura, Ruslara karşı ortak bir cephe oluşturmak için Piłsudski ile anlaşmak için Polonya'ya gitti. Piłsudski, 21 Nisan 1920'de imzalanan Varşova Antlaşması ile Simon Petliura'nın liderliğindeki Ukrayna hükümetini Ukrayna'nın meşru yönetimi olarak tanımış ve Sovyetlerden bağımsızlık mücadelesine siyasi ve askerî destek sağlayacağını ilan etmiştir. Polonya ve Ukrayna ordularının 1920'nin ilk yarısındaki başarılı ortak harekâtları, aynı yılın sonbaharında Sovyetler tarafından durdurulmuş ve Kızıl Ordu'nun karşı saldırısıyla neredeyse Varşova'ya kadar ilerlenmiştir. Ancak Piłsudski'nin ustaca yönettiği askerî manevra sonucunda Kızıl Ordu ağır bir yenilgi almış ve Sovyetler barış masasına oturmak zorunda kalmıştır. Bu süreç, 18 Mart 1921'de Letonya'nın başkenti Riga'da imzalanan antlaşma ile sonuçlanmış ve Sovyet-Polonya savaşı sona ermiştir. Aynı dönemde Litvanya ve Belarus da bağımsız devletler olarak ortaya çıkmıştır. Aralık 1922 tarihinde Sovyetler Birliği'nin kuruluşunun ilan edilmesiyle Piłsudski'nin federalizm planı başarısız olmuştu, fakat Prometeizm'in diğer boyutuna, yani Sovyet yönetimine karşı bağımsızlık mücadelesi veren Rus olmayan milletlerin desteklenmesi politikasına ağırlık verilmesi gerektiği anlaşılmıştı. Bu doğrultuda, Sovyet sınırları içinde veya daha önce de bahs ettiğimiz gibi Avrupa'da mücadele yürüten millî grupların ortak bir cephe haline getirilmesi amaçlanıyordu²⁷. Öylece Prometeizm kavramı 1921-1926 yıllarında Polonya dış politikasının bir eğilimi

²⁴ Mamulia Giorgi, Ramiz Abutalıbov, *Odlar Yurdu Azadlıq ve...*, s. 206-207.

²⁵ Andican, *Türkistan Milli Birlik Hareketi...*, s. 41.

²⁶ Simon Petlyura, Kazak kökenli bir Ukraynalı politikacı ve yazardı. Eğitimini Rus Ortodoks Semineri'nde aldı, ancak Hromada hareketine katılınca okuldan atıldı. 1900'de Devrimci Ukrayna Partisi'ne katıldı ve siyasi baskılardan kaçmak için Kuban'a gitti. 1917'de Ukrayna Genel Askeri Komitesi başkanı ve ilk askerî işler bakanı oldu. Polonya'ya çekilerek Ukrayna hükümetinin başı olarak tanındı. 1924'te Paris'e yerleşti ve 1926'da Sholom Schwartzbard tarafından öldürüldü. Petliura, bazıları tarafından Ukrayna'nın bağımsızlığı için bir kahraman, bazıları tarafından ise eleştirilen bir figür olarak anılır.

(<https://www.findagrave.com/memorial/7329/simon-petlyura>, (Erişim Tarihi: 24.07.2024).

²⁷ Andican, *Türkistan Milli Birlik Hareketi...*, s. 41-42.

olarak Pilsudski'nin ve taraftarlarının hakimiyette oldukları dönemde siyasal bir platforma taşınmış oldu. Gelişen olaylar çerçevesinde Petlyura Ukrayna'nın eski liderleriyle birlikte Paris'te *Trisub* adında bir dergi yayımlayarak Ukrayna milliyetçiliğini teşvik eden bir hareket başlattı. Ancak Petlyura'nın 1926'da, Ukrayna'daki Yahudi karşıtı olaylara tepki olarak gerçekleştiği iddia edilen bir suikast sonucu hayatını kaybetti²⁸.

Ermeniler ve Belaruslar dışında Sovyetler Birliği çatısı altında olan hemen hemen bütün ulusların diasporadaki siyasi teşkilatları Promete Hareketi'nde iştirak etmiştir. Gürcü Sosyalistler, Azerbaycan'dan Müsavat Partisi, Kırım Türkleri'nin Millî Fırkası, Türkistan'ın Millî Türkistan Birliği ve Kuzey Kafkasya Türk grupları Promete Hareketi'nde faaliyet göstermekteydi. Ukrayna'yı Roman Smal Stotski ve Şulgin, Azerbaycan'ı Mehmet Emin Resulzade ve Mir Yakup, Türkistan'ı Mustafa Çokay, Gürcistan'ı Jordaniya ve Kvazava, Kuzey Kafkasya'yı Said Şamil, Hurşilov ve Tausultan Şakmanov, Kırım'ı Cafer Seydahmet, İdil-Ural'ı ise Ayaz İshaki temsil etmekteydi²⁹. Ermeniler, kendi ulusal hedeflerine odaklanmışlardı ve Türklerin çoğunluğunu oluşturduğu herhangi bir teşkilatta bulunmaktan uzak durarak işbirliğinden uzaklaşmışlardır³⁰.

Promete Hareketi'nin faaliyetleri dört ana alanda düzenli ve sistemli bir şekilde yürütülüyordu. Bunlar arasında siyasi ve sosyal teşkilatlanma, basın faaliyetleri, bilimsel çalışmalar ve istihbarat faaliyetleri şeklinde tanımlanabilir. Bu dört alan, Promete Hareketi'nin etkili ve koordineli bir şekilde faaliyet göstermesine olanak tanımıştır. Hareketin yönetildiği siyasi merkez, 1926'da Varşova'da Promete Ligi adıyla kuruldu. Ayrıca, hareket içindeki temsilciliklerin oluşturduğu bir merkez kurulu da bulunmaktaydı. Konsey başkanlığına Ukrayna'dan profesör Roman Smal Stotsky getirilmişti. Başkan vekilliklerini ise Salakaja Midvani ve 1933'ten sonra Georgiu Nakaşidze üstlenmişlerdi. Diğer Merkez Konsey üyeleri arasında Azerbaycan'dan Mehmet Emin Resulzade, Kuzey Kafkasya'dan Barasbi Baytugan ve Gürcistan'dan Konrad İmnadze bulunmaktaydı. Hareket çerçevesinde ayrıca Kafkasya Bağımsızlık Komitesi olarak bilinen ve farklı bölgeler arasındaki anlaşmazlıkları çözmeyi ve koordinasyonu sağlamayı amaçlayan Kafkasya Birliği kuruldu³¹.

Sovyetler Birliği'ne karşı haklarını savunma faaliyetlerinde bulunan teşkilatın Merkezi Konseyi'nde Polonya, Ukrayna ve Kafkasya'dan gelen siyasi muhacirler görev almaktaydı. Türkistan, İdil-Ural ve Kırım'ın temsilcileri ise yalnızca Promete Hareketi'nin genel kurulunda bulunuyordu³².

Polonya ile Promete Hareketi arasındaki temasların güçlendirilmesi amacıyla, 1927 yılında Avrupa'nın çeşitli başkentlerinde Promete Klüpleri kuruldu. Bu klüplerin bulunduğu şehirlerdeki Millî Teşkilat üyelerinin klüplere üye olmaları bekleniyordu. Klüpler öğrencilere 160 Zloty'lik (polonyanın para birimi) burs da sağlamaktaydı. Klüpler, teşkilat liderleri ile ilgili ülkelerin siyasi ve kültürel alandaki seçkinlerini bir araya getirerek

²⁸ Andican, *Cedidizim'den Bağımsızlığa Hariçte...*, s. 240.

²⁹ Nesiman Yaqublu, *Müsavat Partiyasının Tarihi*, Adiloğlu, Bakı 2012, s. 211-212, Soçkov, s. 40, Xaleddin İbrahimli, *Azerbaycan Muhaciret Tarihi*, ADPU Neşriyyatı, Bakı 2012, s. 132.

³⁰ Patrik von zur Mühlen, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Mavi Yayınları, Ankara 1984, s. 20.

³¹ Andican, *Cedidizim'den Bağımsızlığa Hariçte...*, s. 246.

³² Ali Akış, *Aklında Kalanlar, Hatıralar-Konuşmalar*, Neyir Maatbacılık, Ankara 2002, s. 29.

köprü işlevi görmekteydi. Ayrıca, kadın ve gençlik kollarının oluşturulmasıyla teşkilatın faaliyet alanı daha da genişletildi³³.

Promete Hareketi, Sovyetler Birliği çatısı altında olan devletlerin yeniden bağımsızlıklarını kazanma amacıyla ortak mücadele etmeyi hedeflemesine rağmen, dış siyasette Polonya ve Batılı devletlerin isteklerine göre yönlendiriliyordu. Ortak düşman ve çıkarlar, Promete temsilcilerinin ideolojik birliğinin temelini oluşturuyordu. Patrik von zur Mühlen'e göre, siyasî fırsatçılık nedeniyle birliğin ideolojik yönüne yeterince değer verilmiyordu. Ancak, Promete Hareketi'nin temsilcileri, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından da demokratik ilkelerden taviz vermeden hareket etmeye devam ettiler³⁴.

Promete'nin Yaşamı

Promete Hareketi'nin varlığını nasıl sürdürebildiğini ortaya çıkarmak için hem mali ve siyasi destekçilerin değerlendirilmesi gerekir. Promete Hareketi'nin örgütsel desteği, Varşova'daki Doğu Enstitüsü ve Vilna (Vilnius)'daki Doğu Avrupa Araştırma Enstitüsü tarafından üstlenilmiştir. Bu enstitü, Promete Hareketi'nin stratejik hedeflerinin belirlenmesi ve hayata geçirilmesinde önemli bir rol oynamaktaydı. Hem akademik hem de entelektüel düzeyde faaliyet gösteren bu kurum, hareketin ideolojik temellerini güçlendirmek ve Sovyet karşıtı mücadeleyi uluslararası alanda daha etkili bir şekilde duyurmak amacıyla çalışmaktaydı. Mali olarak en önemli destekçisi şüphesiz Polonya idi. Polonya, diasporadaki hükûmetlere önemli miktarda yardım sağlıyordu. Promete Hareketi İsviçre, Fransa, İtalya ve Japonya'dan siyasi destek aldı. Diğer devletlerden de destek almak adına Paris Barış Konferansı'na katıldılar. Kafkasyalı delegelerin temel hedefi, Milletler Cemiyeti'nde temsil edilme hakkını elde etmek, kendi devletlerinin bağımsızlığını uluslararası alanda garanti altına almak ve SSCB'nin Milletler Cemiyeti'ndeki temsilini engellemeye çalışmaktı. İsviçre hükûmeti de benzer şekilde bu örgütlerin kendi sınırları içindeki varlığını kolaylaştırmaya hevesliydi. Promete Hareketi'nin en önde gelen destekçilerinden biri Journal de Genève'in baş editörü Jean Martin'di. Martin, 1921'den itibaren İsviçre'ye yerleşen Gürcü siyasi aydınlar için siyasi tanınma ve haklar talep etti. Çabaları sonucunda, Gürcü Derneği kuruldu ve Gürcüler İsviçre'de önemli bir diasporaya dönüşmeye başladı. Martin, kendi dergisi dışında Prométhée dergisinde de katkıda bulunuyordu. Bir diğer destekçi, İsviçre'de yirmi yıl boyunca Dışişleri Bakanı ve Milletler Cemiyeti sözcüsü olarak görev yapan Giuseppe Motta'ydı. O 1922 yılında Gürcistan'ın bağımsızlığının Milletler Cemiyeti tarafından tanınmasına katkıda bulunarak Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesine karşı çıkmıştır³⁵.

Destekçiler arasında Fransa önemli bir rol oynamıştı. Diasporadaki hükûmetlerin temsilcileri Paris'te bulunuyor ve Fransa, siyasi propaganda için bir platform sağlıyordu. Bu desteği, 1913 yılında Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın himayesinde kurulan "Fransa Doğu Komitesi" sağlamıştır. Komitenin başkanları Paul Doumer ve Claude Farrare, Promete Hareketi'ne destek veriyordu. Prométhée dergisinin ikinci sayısında bu komiteye de yer

³³ Akış, 2002, s. 27.

³⁴ Mühlen, s. 21.

³⁵ Copeaux, Etinne, *Prometeci Hareket*, çev. Ercan Eyüboğlu, (S. Vaner, *Unutkan Tarih*), Metis yayınları, İstanbul 1996, s. 36, Aleksandr Ratner, Proekt "Prometey", *Serbskaya gazeta*, Yanvar 2016, s. 4.

verilmiştir. Siyasi gelişmelere bağlı olarak İtalya, Almanya, İngiltere ve Japonya da Promete Hareketi'ne ilgi göstermiştir. Türkiye ise Sovyetlerle antlaşmasına rağmen, sınırlarındaki faaliyetleri genellikle görmezden gelmiştir. Japonya, Sovyetlere karşı bu birlikten faydalanmayı amaçlayarak siyasi destek sağlamıştır. Bu desteğin bir sonucu olarak, Batı'da Prometeizmi canlandırarak Rusya'ya yönelik saldırıları artırmayı hedefliyordu³⁶.

Promete Hareketi'nin Faaliyet İstikametleri

Promete Hareketi'nin faaliyetleri, çeşitli alanlarda Sovyetler Birliği'ne karşı direnişin desteklenmesi ve Sovyetler Birliği çatısı altındaki halkların bağımsızlık mücadelesine katkı sağlanması üzerine şekillenmiştir. Bu bağlamda hareketin stratejileri şu şekilde özetlenebilir: Promete Hareketi, uluslararası hukuk ve diplomasinin sunduğu imkanlardan yararlanarak, diaspora teşkilatlarının Bolşevik karşıtı faaliyetlerini güçlendirmeye çalışmıştır. Bu teşkilatlar, ister ayrı isterse de ortak çalışmalar yürütme yolunu tercih etsinler, temel amaç Promete Birliği'nde bulunan millî devletlerin yeniden tesis edilmesi idi. Hareket, Sovyetler Birliği'nin iç siyaseti, ekonomik ve kültürel alanlardaki hukuki ihlalleri takip ederek, bu ihlalleri uluslararası kamuoyuna duyurmak için konferanslar, kurultaylar ve toplantılar düzenlemiş, dünya devletleri ve uluslararası kuruluşlar nezdinde bu ihlallere karşı yasal itirazlar geliştirmiştir. Ayrıca, hareket SSCB'de faaliyet gösteren gizli örgütlerle iş birliği yapmış, bu örgütlere dışarıdan gazete, dergi gibi bilgi kaynakları sağlamış ve mali destek vererek bu hareketin güçlenmesine katkıda bulunmuştur.

Hareket, ulusal bağımsızlık düşüncesini teşvik etmek ve bu düşüncüyü derinlemesine incelemek amacıyla bilimsel ve teorik araştırmalar yürütmüş, böylece ulusal özgürlük mücadelelerinin entelektüel temellerini güçlendirmiştir. Bu çalışmaların yanı sıra, muhacir basınına maddi destek sağlayarak basın organlarının faaliyetlerini sürdürülebilir hale getirmiştir. Hareket, Sovyetler Birliği'nde ulusal devrimlerin teşvik edilmesi, bağımsızlık mücadelelerinin desteklenmesi ve özellikle SSCB'nin heterojen yapısının uluslararası düzeyde propaganda edilmesi gerektiğini savunmuştur. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nin parçalanması gerekliliğini vurgulayan bir strateji izlemiş ve pasif bölgelerde milliyetçi bilincin oluşturulmasına yönelik çabalar yürütmüştür. Sonuç olarak, Promete Hareketi, SSCB'nin sömürgeci politikalarını uluslararası alanda ifşa etmek amacıyla sistematik çalışmalar yapmış ve ihtilafli topraklar üzerindeki egemenlik sorunlarını önemsiz bulmuştur. Hareket, hiçbir hükümet, parti ya da merkezi otoritenin kontrolü altında olmayan bağımsız bir yapıda olmuştur. Kendi siyasi sorumluluğu çerçevesinde hareket ederken, üyelerinin bağlı oldukları millî merkezlerle ilişkilerini de kısıtlamamıştır³⁷.

Promete'nin Millî Merkezlerle Güçlendirilmesi

Promete Hareketi'ni iki dönemde değerlendirilebilir. İlk dönem, 1934 yılına kadar olan ve merkezleşmiş bir yapıya sahip, amacına ulaşacağı kesin görünen İstanbul ve Paris merkezli faaliyet dönemidir. Bu süreçte, Prometeciler, kendi basın yayın ve teşkilatlanma araçlarını kullanarak mücadelelerine devam ediyorlardı. İkinci dönem ise 1934 tarihinden itibaren Sovyetlerin Milletler Cemiyeti'ne kabulüyle başlayan çöküş dönemidir.

³⁶ Soçkov, s. 144, Copeaux, s. 36.

³⁷ Soçkov, s. 141.

Polonya Dışişleri Bakanı Tadeuş Holowku, siyasi aydınlarla iki yıl süren görüşmelerinin ardından, partilere bağlı teşkilatların muhacir birliklerini parçaladığını gözlemlemiştir. Bu durum, muhacirlerin içsel birliğini zayıflatmış ve toplumsal dayanışmalarını olumsuz etkilemiştir. Bu sorunun önüne geçmek için Kafkasya Cumhuriyetleri'nin bağımsızlık kazanmasını savunmuş ve bu hedefe ulaşmak için siyasi parti ve teşkilat üyelerinin birlikte hareket edebilecekleri Millî Merkezler oluşturulmasını önermiştir. 26 Şubat 1927 tarihinde İstanbul'da faaliyete geçen Azerbaycan Millî Merkezi, Holowku'nun bu görüşünün somut bir örneğidir. Ali Merdan Topçubaşı başkanlığındaki merkezde, baş sekreterlik görevini Resulzade üstlenmiş ve mali işler sorumluluğu Emircanov'a verilmiştir. Azerbaycan ve Gürcistan Millî Merkezleri'nin oluşturulmasından sonra Kafkasya İstiklâl Komitesi'nin yeniden kurulması gerekliliği ortaya çıktı. Yapılan toplantılar sonucunda, 7 Mart tarihinde komitenin yeni tüzüğü kabul edildi. Tüzüğün 2. maddesi uyarınca, komitenin üyeleri Kafkasya Cumhuriyetleri'nin Millî Merkezleri tarafından belirlenecekti. Bu durum, Resulzade ve Jordaniya'nın Kafkasya İstiklâl Komitesi'ni tamamen kendi kontrolleri altına alabilecekleri anlamına geliyordu. Millî Merkezlere bu yetkinin verilmesi, Promete Hareketi'nin merkezileşmesini daha da güçlendirmişti³⁸.

Prométhée Dergisi

Promete Hareketi'nin en etkili faaliyetlerinden biri çıkartmakta olduğu süreli yayınlardı ve bu amaçla *Prométhée Dergisi*'nin kurulması kararlaştırılmıştır. İlk başta dergi, Kafkasya İstiklâl Komitesi'nin faaliyete başladığı İstanbul'da yayımlanması düşünülmüştü. Türkiye'nin tercih edilmesinin nedeni, Kafkasya İstiklâl Komitesi'nin Kafkasya'daki cumhuriyetlerle etkin bir iletişim ağı kurmasını, bilgi akışı sağlamasını ve propaganda faaliyetlerini daha verimli bir şekilde yürütmesini desteklemektir. Derginin faaliyeti için her ay 1000 doların Kafkasya İstiklâl Komitesi'nin hesabına yatırılması planlanmıştı, bunun 250 doları ise derginin yayımı için ayrılmıştı. Bağımsız Kafkasya Dergisi'nin editörlüğü ve kuruluşu için Resulzade ilk aday olarak düşünülmüştü. Fakat kısa sürede derginin Türkiye'de faaliyet göstermesi için uygun ve istikrarlı bir zemin bulunmadığı anlaşıldı. Şöyle ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin Bolşeviklerle yaptığı anlaşmalar, derginin Bolşevik karşıtı içeriklerini yayımlamasını zorlaştırabilirdi. Ayrıca, Resulzade'nin Ceyhun Hacıbeyli'ye³⁹ yazdığı mektupta belirttiği gibi, derginin İstanbul'da yayımlanması planlanmıştı. Ancak, Hosrov Bey'in⁴⁰ dergi üzerinde sahiplik ve imtiyaz haklarının

³⁸ Mamulia Giorgi, Ramiz Abutalıbov, *Odlar Yurdu Azadlıq ve...*, s. 220-221.

³⁹ Ceyhun Hacıbeyli, 28 Mayıs 1918 tarihinde kurulmuş Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni temsilen Paris Barış Konferansı'nda Alimerdan bey Topçubaşov'un başkanlık ettiği heyetin bir üyesi olarak Fransa'ya gitmiştir. 1920'de Kızıl Ordu'nun Azerbaycan'ı işgal etmesi nedeniyle Bakü'ye dönemeyen Hacıbeyli, yaşamını Fransa'da sürdürmek zorunda kalmıştır.

⁴⁰ Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilk Savunma Bakanı ve Karabağ General-Gubernatörü Hosrov Bey Sultanov, 27 Nisan 1920'de Azerbaycan'ın Rus Bolşevikleri tarafından işgal edilmesinin ardından Türkiye'ye gitmiş ve muhacir hayatı yaşamak zorunda kalmıştır. Azerbaycan'ın özgürlük mücadelesini Türkiye'nin yanı sıra İran, Fransa ve Almanya'da sürdürmüştür. 1936 yılında Türkiye'ye dönerek önce Trabzon'da, ardından İstanbul'da yaşamıştır. Hosrov Bey'in faaliyetlerinin önemli bir kısmı, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Rus işgali altındaki Türkiye topraklarında Anadolu Türklerine yapılan yardımla ilişkilidir. (Nesiman Yaqublu, Xosrov Bey Sultanov-Azerbaycanın ilk Herbi naziri, Qarabağın cesur müdafiçisi, Medeniyyet Az, S.3, 2019, s. 14-18).

kendinde olmasını istememesi ve Gürcülerin, dergi kadrosunun *Yeni Kafkasya* dergisi kadrosuyla karışabileceği endişesi nedeniyle Paris derginin merkezi ve yayım yeri olarak seçildi. Fakat, Paris'e taşındıktan sonra derginin hem yapısında hem de amacında bazı değişiklikler yaşanmış, dergideki imzalar ve makaleler Gürcü ruhunu yansıtmaya başlamıştır⁴¹.

Derginin ilk sayısı Kasım 1926'da 1000 nüsha olarak basıldı ve kapağında "Kafkasya (Gürcistan, Azerbaycan, Kuzey Kafkasya) ve Ukrayna Halklarının Millî Müdafaa Organı" olduğu belirtildi. İlk sayının hazırlanma yeri ise Kuzey Kafkasya ve Dağıstan Dağlıları Birliği'nin eski Dışişleri Bakanı Haydar Bammat'ın Paris'teki evi oldu. Onun bidirdiğine göre dergiye mitolojik titan Promete'nin adının verilmesi de Bammat'ın önerisiydi ve derginin kapağında, Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmiş devletleri temsil etmek adına Promete'nin kollarına ve ayaklarına vurulmuş zincirlerden kurtulmaya çalıştığı bir resim bulunuyordu. SSCB'nin Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmesinden sonra yaşanan siyasi gelişmeler, derginin görünüşünde de değişikliklere neden oldu. Temmuz 1934 sayısında kapak resmi kaldırılarak, beyaz bir kapak üzerine sadece *Prométhée* yazısı basıldı⁴².

Prométhée Dergisi, hukuken Kafkasya İstiklâl Komitesi'nin bir organı olarak kabul edildiği için Azerbaycan, Gürcistan ve Kuzey Kafkasya'yı temsilen her bir millî bölgeden bir temsilcinin bulunması gerekmektedir. Azerbaycan'ı temsilen Fransa'da hukuk doktoru olan Mir Yakup Mehdiyev⁴³ bulunuyordu. Ahat Andican ise yönetim kurulunda bulunan temsilcileri farklı şekilde göstermiştir; Azerbaycan adına Mustafa Vekili, Gürcistan adına Georges Gvazawa ve Ukrayna'dan eski bakan Aleksandr Şulgin, Kuzey Kafkasya adına Mir Yakup bulunmaktaydı. Kuzey Kafkasya'dan Mir Yakup Mehdiyev'in temsilci olması düşündürücüdür. Çünkü Mir Yakup Mehdiyev Azerbayca'nı temsilen bulunmakta idi. Derginin editörlüğünü ise 1926-1938 yılları arasında Gürcü Millî-Demokratlarından George Gvazawa üstlenmişti. Yayın danışmanı ve yayınların düzenlenip basıma uygun hale getirilmesinden sorumlu olan kişi ise Türkistan'da Fransızca öğretmenliği yapan ve Rusça ve Türk lehçelerine hakim olan Joseph Castagne idi. Yetkililere her ay yaklaşık 1000 frank maaş tahsis edilmekteydi⁴⁴.

⁴¹ Mamulia Giorgi, Ramiz Abutalıbov, *Odlar Yurdu Azadlıq ve...*, s. 221, Resulzade, s. 71.

⁴² Mamulia Giorgi, Ramiz Abutalıbov, *Odlar Yurdu Azadlıq ve...*, s. 215, *Prométhée*, Kapak, organe de défense nationale des Peuples du Caucase (Géorgie, Azerbaïdjan, Caucase du Nord), de l'Ukraine et du Turkestan, ed. Georges Gvazawa, Paris Temmuz 1934.

⁴³ Mir Yakup Mehdiyev (1891-1952), Azerbaycan Cumhuriyeti'nde siyasetçi olarak, 1917'de Rusya'da Müslüman Federasyonu'nun kurulması için büyük çaba göstererek İttihat Partisi adına Türkiye'de barış görüşmelerini yürütecek üç kişilik kurulun bir üyesiydi. Mehdiyev, Paris Barış Konferansı'na gönderilen Azerbaycan Barış Komitesi'nde görev alarak 28 Mayıs 1919'da ABD Başkanı Wilson tarafından kabul edildi. Nihayetinde 11 Ocak 1920 tarihinde, Azerbaycan ve Gürcistan'ın bağımsızlığı De facto (fili) olarak Paris Barış Konferansı'nda tanıdı. Mehdiyev, hastalanarak dört yıl komiteden ayrıldıktan sonra *Prométhée Dergisi*'nin editör kurulunda yer aldı. 1927'de Azerbaycan Milli Merkezi'nde görev yaptı. Hem komitede hem de millî merkezde bağımsız hareket etti. Topçubaşı'nın hastalığı sırasında komitenin Başkan yardımcılığı görevini üstlendi. Mehdiyev, İstanbul'daki Harp Akademisi'nde Rusça öğretmeni olarak çalışmıştır (Ömer Özcan, *Azerbaycan Siyasi Önderliğinde Mir Yakup Mehdiyev*, Azerbaycan MEA'nın Xeberleri. İctimai Elmler Seriyası, Bakı 2018, S. 1, s. 244).

⁴⁴ Mamulia Giorgi, Ramiz Abutalıbov, *Odlar Yurdu Azadlıq ve...*, s. 216, Andican, *Cedidizim'den Bağımsızlığa Hariçte...*, s. 250.

Bu süreçte, Ukrayna temsilcilerinin derginin yönetiminde yer alması, Polonya yetkili makamlarının öncelikli hedeflerinden biri haline geldi. Ancak, bu öneri başlangıçta Kafkasya temsilcileri tarafından olumlu karşılanmamıştır. Şöyle ki, dergi Kafkasya İstiklâl Komitesi'nin yayın organı olma niteliğini kaybedecekti. Holowku, Topçubaşı'na yazdığı bir mektupta, Kafkasya adının kullanılması durumunda yayının öneminin azalabileceğini ve ilginin düşebileceğini belirterek, Ukraynalı temsilcilerin dergi kadrosuna dahil edilmesinin, Paris'teki başarısında önemli bir rol oynayacağını belirtmiştir. Sonunda her iki taraf anlaşmaya vardı. Derginin Kafkasya dergisi olarak gösterilmese de, hukuken Kafkasya İstiklâl Komitesi'nin organı olma statüsünün korunacağı bildirildi. Bundan sonra dergi kapağına, "Kafkasya (Gürcistan, Azerbaycan, Kuzey Kafkasya) ve Ukrayna Halklarının Millî Müdafaa Organıdır" ifadesine yer verildi⁴⁵. Ukrayna'nın dergide temsili üzerine Resulzade, Ceyhun Hacıbeyli'ye yazdığı mektupta, Prométhée Dergisi'nin yalnızca Kafkasya'dan olan temsilcilerin elinde olmaması ve Ukrayna yetkililerinin de dergiye dahil edilmesi durumunda, Türkistan'dan da temsilcilerinin dergiye dahil olmasının zaruri olduğunu belirtmiştir⁴⁶. Türkistan temsilcilerin dergide yer alması, Türk birliğinin sağlanması ve ortak sorunların çözülmesi açısından büyük önem taşıyacaktı. Nitekim 1927 yılının Haziran ayında çıkan 8. sayısından itibaren *Prométhée Dergisi*, "Kafkasya, Ukrayna ve Türkistan Halklarının Millî Müdafaa Organı" ibaresi eklenerek yayımlanmaya başladı. Her sayıda 32 sayfa bulunan derginin bir nüshası Fransa'da 3 frank, diğer ülkelerde ise 5 frank, abonelik ücretleri ise Fransa'da yıllık 30 frank, diğer ülkelerde ise yıllık 50 frank olarak belirlenmiştir.

Derginin amacı ve programı, ilk sayısında şu şekilde açıklanmıştır:

Rusya'nın sosyal ve siyasi yapısını dikkate almadan, kuruluş süreci ve nüfus çeşitliliği açısından tarihsel olarak parçalanması gerektiğini uluslararası kamuoyuna göstermek. 1917 Ekim Devrimi sonrasında Rusya'dan ayrılarak bağımsızlık ilan eden, ancak yeniden sömürge yönetimine giren halkların kültürel gelişimi ve siyasi yetkinliği tartışmaya açıktır. Sovyet Egemenliği'nin varlığı, uluslararası barışı ve Avrupa medeniyetinin kaderini tehlikeye atan yeni bir Rus emperyalizmi biçimidir. Kafkasya'nın bağımsızlığını kazanarak birleşik bir konfederal devlet olarak var olması, Rus emperyalizminin sonunun gelebileceğine dair bir umut taşımaktadır⁴⁷.

Prométhée Dergisi, 1926-1934 yılları arasında önemli rol oynamıştır. Bu dönemde dergide yayımlanan 400'den fazla orijinal makale, siyasi, ekonomik ve diğer konularda değerli bilgiler sunmuştur. Makale yazarları şu şekildedir: Kvazava 123 makale, Mir Yakup 82 makale, İbrahim Çulık 29 makale, Resulzade 37 makale ve Mustafa Çokay 31 makale yazmıştır. Derginin yazar kadrosunda, bu isimlerin yanı sıra, Fransız sosyalist liderlerinden Adrian Marguet, Fransa Parlamentosu Cumhuriyetçi Demokrat Birliği üyesi Evain Emmanuel, Fransa'nın Kafkasya'daki komiseri Abel Chavelye, Cenevre Gazetesi editörü Martin Jan, İsviçreli avukat Edouard Chapuisat ve Fransa Parlamentosu'nun tarafsız üyesi Jan Molinie gibi önemli isimler de yer almıştır.

⁴⁵Georgiy Mamuliya, Ramiz Abutalıbov, *Strana Ogney. V Bor'be Za Svobodu I Nezavisimost, Politicheskaya Istoriya Azerbaydjanskoy Emigratsii. 1920-1945 Gg.* "CBS", Bakı 2014, s. 270.

⁴⁶ Resulzade M., *Mektuplar, Şefibeyçilik*, Kitab Klub, Bakı 2017 s. 64.

⁴⁷ Baş Makale, *Prométhée*, S. 1, Paris 1926, s. 1-2.

Dergi, Moskova'nın dış politikası, Almanya'nın Sovyetlerle ilişkileri ve temsilci devletlerin iç sorunları gibi konuları ele almıştır. Ayrıca, güncel olaylara dair de bölüm mevcuttur. Bu bölümde, terör, idamlar, Kafkasya'nın sorunları gibi konular öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, bilimsel kongreler ve sanatla ilgili gelişmeler de derginin içeriğinde yer almıştır. Prométhée Dergisi, Sovyet siyasetinin gerçek yüzünü ortaya çıkarmak amacıyla Moskova'nın dış politikası hakkında bilgi vererek önemli bir görev üstlenmiştir. Dergi, Komünizm ve Yeni Ekonomi Politikası (NEP) konularında da önemli bilgiler sunmuştur⁴⁸.

Dergide genellikle konular ardışık olarak ele alınıyordu. Her zaman baş makalede Bolşevizm incelenirken sonrasında halkların kendi kaderlerini kendilerinin seçmesi, Kafkasya'da en büyük sorunlardan biri olan petrol meselesi gibi konulara yer veriliyordu. SSCB'ye dair bilgiler çoğunlukla Türkiye'den sağlanıyordu. Sovyetlerle ilgili bölümde Resulzade, Mir Yakup Mehdiyev, Mustafa Çokayoğlu, S. Menagarı ve Amıranı, Andros gibi isimler yazılarıyla yer alıyordu. Dergide, Sovyet Kolektifleştirme Siyaseti ile ilgili makalelere de önemli bir yer ayrılmıştır. Bu makaleler, kolektifleştirmenin Kafkasya üzerindeki etkilerini ele almaktadır. Yazılar, kolektifleştirmenin bölgedeki toplumsal ve ekonomik yapılar üzerindeki etkilerini tartışırken Kafkasya devletlerinin birleşmesinin zorunluluğunu vurgulamaktadır. Kolektif çiftliklerin oluşturulmasından sonra köylü isyanlarının arttığı ve bu bağlamda, kolektifleştirmenin olumsuz sonuçlarına karşı bir bütünleşme çağrısında bulunularak bölgesel birliğin önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır⁴⁹.

Prométhée Dergisi'nde 1937'den sonra gelişmeler dergide düzenlemelerin yapılmasını gerektirdi. Özellikle derginin Şubat 1937 tarihli 133. sayısında, Türkiye sınırları içerisindeki Ardahan ve çevresindeki Türkiye'ye ait toprakların Gürcistan'a ait olduğu iddiaları gündeme getirildi. Bu durum, derginin Türk temsilcileri tarafından eleştirildi ve derginin yeniden gözden geçirilmesine ve birtakım değişikliklere gidilmesine neden oldu. Bu tartışmalar sonucunda, Türkistan Millî Birliği bu konuda tutumunu açıkça belirtti. Türkistan, Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya kuruluşları, derginin yönetimini ve editör Gvazawa'yı eleştiren yazılar kaleme almışlardır. Bu yazılarda, yönetim değişikliği gerçekleştirilmediği takdirde *Prométhée Dergisi* ile olan ilişkilerini yeniden değerlendireceklerini belirtmişlerdir. Bu gelişmelerin ardından, *Prométhée Dergisi*'nin yayını geçici olarak durdurulmuş ve editör Gürcü Gvazawa görevden alınmıştır. Bununla birlikte, Türkistan'dan olan aydınlar, derginin Ocak 1934 tarihli 86. sayısında Doğu Türkistan'daki gelişmelerle ilgili bir makale yayımladıktan sonra, 133. sayıya kadar dergide yazı yayınlamamışlardır⁵⁰.

Dergi, Ukrayna'nın eski Dışişleri Bakanı Aleksandr Şulgin'in yönetiminde, Kasım 1938'den itibaren daha geniş bir sayfa formatıyla ve iki ayda bir yayımlanmak üzere *La Revue de Prométhée* adıyla tekrar yayım hayatına başlamıştır. *Prométhée* 32 sayfa iken, *La Revue de Prométhée* 270 sayfaya kadar çıkararak daha kapsamlı makaleler ve daha fazla bilgi içeren ansiklopedik bir formata dönüştü. Dergi, 1926-1938 yılları arasında *Prométhée* adıyla 155 sayı yayımlamışken, 1938-1940 yılları arasında yalnızca 18 sayı yayımlanmıştır.

⁴⁸ Georges Scelle, "La Politique exterieur de Moscou", *Prométhée*, S. 2, Aralık 1926, s. 1.

⁴⁹ Joseph Salakaja, La Géorgie Sous les Soviets, *La Revue de Prométhée*, Paris Fevrier 1939, s. 109.

⁵⁰ Andican, *Cedidizim'den Bağımsızlığa Hariçte...*, s. 454-455.

Derginin içeriğinde de değişiklikler yaşanmıştır. Derginin amacı, iç kapakta şu şekilde belirtilmiştir: “Doğu Avrupa, Orta ve Kuzey Asya’nın millî meselelerini incelemeye adanmış bu dergi, Moskova tarafından baskı altında tutulan halkların yaşamlarını, siyasi amaçlarını, kültürlerini, etnolojilerini ve tarihleri hakkında mümkün olduğunca kapsamlı bir şekilde sunmayı hedeflemektedir. Derginin yayın kurulu bu konularda seçkin uzmanlardan oluşmakta ve bu halkların önde gelen kişi ve kuruluşlarına davalarını özgürce savunma fırsatı vermektedir.” Derginin abonelik ücretleri ise Fransa’da yıllık 42, altı aylık 22 frank, diğer ülkelerde yıllık 55, altı aylık 30 frank olarak belirlenmişti.

Yeni dönemde derginin ilk sayısında, Varşova Üniversitesi profesörü A. Lotocki’nin 1905’teki Rusya Müslümanları toplantısına ve Rus olmayan milletlerin devlet kurma meselelerine dair kaleme aldığı bir makale yayınlanmıştır. Yeni dergi, önceki *Prométhée Dergisi*’nden farklı olarak bir edebiyat bölümüne de sahipti. Bu bölümde, Azerbaycan ve dünya çapında önemli aydınlara dair bilgilere yer verilmişti. Örneğin Fuzuli ile ilgili Mir Yakup’un makalesi, Gürcü efsaneleri, Bahçasarayla ilgili ve bir çok şiir ve eserlerin paylaşımına önem verilmekte idi. Bu bölümün eklenmesi, derginin içeriğini daha da zenginleştirdi ve farklı alanlara ilgi duyan okuyuculara hitap etme imkanı sağladı. Yeni dergide Türkistan ile ilgili üç makale (Mustafa Çokay’ın Türkistan Anıları iki makale, Au imzalı yazarın Türkistan makalesi) ve iki haber yazısı (Türkistan.Türkistan’daki Okul Cebhesi Üzerine Bazı Görüşler ve Werner Johannes Benzing’in Türkistan Halkının Bağımsızlık Mücadelesi yazısı) yayımlanmıştır.

Almanya’nın 1939’da Polonya’yı işgal etmesi, *La Revue de Prométhée Dergisi*’nin yayın sürecinde ciddi sorunlara neden oldu. Dergi, daha önce sadece Sovyet karşıtı bir tutum sergilerken, Almanya’nın işgalci bir güç olarak ortaya çıkmasıyla birlikte Alman karşıtı bir tavır da benimsemek zorunda kaldı. Derginin yöneticileri arasında yer alan Mustafa Çokay, Aleksandr Şulgin, Mir Yakup Mehdiyev ve Noy Jordaniya gibi aydınlardan önderliğinde Almanya-Sovyetler Birliği ittifakına karşı aktif bir mücadeleye giriştiler. Bu mücadele kapsamında, önde gelen kişilere ve bu halkların örgütlerine hitaben yazılar kaleme aldılar ve onları bu ittifaka karşı çıkmaya çağırdılar. *La Revue de Prométhée Dergisi*, deneyimli kadrosu ve geniş kapsamlı içeriğiyle bu mücadelede önemli bir rol oynadı. Dergi, devlet ve ulusal mücadelenin yanı sıra, yenilikçi görüşler, siyasi gelişmeler, ekonomik yaşam ve basın konularında makaleler yayımlayarak toplumu bilgilendirme ve bilinçlendirmeye çalıştı. Bu makalelerde, Kafkasya ve diğer Sovyet karşıtı devletlerdeki sorunlar, tarihi kişiler ve Türkiye ile olan ilişkiler gibi konulara da yer verilmiştir. Derginin 1 Şubat 1939 tarihli sayısında, Mir Yakup tarafından kaleme alınan 8 sayfalık bir makalede Atatürk’ün hayatı ve Türkiye’nin önemi vurgulanmıştır⁵¹.

1934-1935’te Promete Hareketi

Promete Hareketi’nin temsilcileri, SSCB’nin Milletler Cemiyeti’ne kabul edilene kadar kendi haklarının uluslararası alanda tanınacağına inanmaktaydılar. Ancak 1934 yılından itibaren dünya kamuoyunda ortaya çıkan siyasi gelişmeler, Promete Hareketi’nin stratejik hedeflerini ve faaliyetlerini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu değişimlerin Promete Hareketi üzerindeki etkileri şunlar oldu: Sovyet rejiminin geçici olduğuna dair inanç yok

⁵¹ Andican, *Cedidizim’den Bağımsızlığa Hariçte...*, s. 457, Mir Yacoub, Atatürk, *La Revue De Promethee*, Febrrier 1939, s. 52-59.

oldu. Sovyet rejiminin kalıcı bir güç olduğu ve devrilmesinin kolay olmayacağı fikri yayıldı. Dünya kamuoyunda Sovyetlere karşı koalisyon cephe zayıfladı ve SSCB'ye karşı olan devletlerin, Sovyet hâkimiyeti altındaki milletlerin oluşturduğu birliği sadece kendi çıkarları doğrultusunda bir araç olarak kullandıkları ortaya çıktı. Bu yaklaşım, Promete Hareketi'nin hedeflediği bağımsızlık ve özgürlük mücadelelerine olan uluslararası desteğin yüzeysel ve stratejik olduğunu göstererek Promete Hareketi'nin uluslararası alanda yalnız kalmasına neden oldu. Hareketin çalışma alanı daraldı, Milletler Cemiyeti'ndeki devletlere karşı yapılan hareketlere, açık bir gerekçe bulunmadıkça izin verilmemekteydi. Bu durum, Promete Hareketi'nin Sovyet rejimine karşı yürüttüğü faaliyetleri sürdürmesini zorlaştırdı ve hareketin Bolşevizme karşı tutumu, onun giderek bölücü ve faşist bir hareket olarak algılanmasına neden oldu. Bu algı, Promete Hareketi'nin uluslararası alandaki desteğini zayıflatırken, stratejik manevra kabiliyetini de sınırlamıştır.

Promete Hareketi, 1935 yılında iki önemli gelişmeden olumsuz şekilde etkilendi. Bu gelişmelerden ilki, Almanya'da Nazilerin iktidara gelmesiydi. Nazilerin ırkçı ve totaliter ideolojisi, Promete Hareketi'nin savunduğu değerlerle taban tabana zıttı. İkinci önemli gelişme ise Komintern'nin (Komünist Enternasyonal) 7. Kongresi'nde Halk Cephesi politikasını benimsemesiydi. Bu politika kapsamında komünistler, faşizme karşı mücadele etmek için ılımlı sosyalistler ve liberallerle işbirliğine gitmeye başlamışlardı. Bu durum, Sovyetler Birliği'ne karşı daha önce var olan komünizm karşıtlığının yerini faşizm karşıtlığına bırakmasına neden oldu. Bu iki gelişme, Promete Hareketi'nin Avrupa'daki etkisini zayıflattı. Hareketin temsilcileri, Avrupa ülkelerinin resmi desteğini kaybetmeye başladılar. Ayrıca, ılımlı sosyalistler tarafından da dışlandılar. Bunun sebebi, Promete Hareketi'nin sosyal demokrat bir karaktere sahip olması ve Komintern'nin Halk Cephesi politikasına açıkça karşı çıkmasıydı⁵².

Polonya'nın İşgali ve Promete Hareketi'nin Çöküşü

Almanya, Bolşevizmin yayılmasını önlemek amacıyla Sovyetler Birliği ile 24 Ağustos 1939 tarihinde Saldırmazlık Paktı imzaladı. Bu antlaşma, Promete Hareketi'nin faaliyetlerini ve amaçlarını önemli ölçüde etkiledi. Pakt, Doğu Avrupa'nın Sovyetler Birliği ve Nazi Almanyası arasında paylaşılmasına zemin hazırladı ve Promete Hareketi'nin bağımsızlık mücadelesi verdiği Polonya, Finlandiya ve Baltık ülkelerini de etkiledi. Almanya'da Sovyet karşıtı hareketler ve yayınlar yasaklandı⁵³.

Nazi Almanyası'nın Polonya'yı (1 Eylül 1939) işgal etmesi, Avrupa'da yeni bir savaşın başlanmasının da habercisi oldu. Bu olay, Promete Hareketi için de önemli bir dönüm noktası oldu. Hareketin önemli bir destekçisi olan Polonya Hükûmeti, Nazi işgali altındaydı ve Hareketin faaliyetlerini sürdürmesi imkansız hale gelmişti. Polonya'nın işgali sonrasında, Promete Hareketi temsilcilerinin ülkeden ayrılmasına karar verildi. Bu kapsamda, Binbaşı Dombrowski'nin eşliğinde M. Said Şamil, Ayas İsaki, M. E. Resulzade, Edige Mustafa Kırimal, Mirza Bala, Ali Azertekin ve Balo Bilatti gibi önde gelen liderler, Polonya Hükûmeti'nin tahsis ettiği iki araç ve koruma ekibiyle 6 Eylül 1939 tarihinde Varşova'dan hareket ederek 17 Eylül 1939 tarihinde Romanya'ya geçtiler⁵⁴.

⁵² Andican, *Cedidizim'den Bağımsızlığa Hariçte...*, s. 449-450.

⁵³ Andican, *Cedidizim'den Bağımsızlığa Hariçte...*, s. 471.

⁵⁴ Balo, Bilatti, *Kuzey Kafkasya Üzerine Düşünceler*, Birleşik Kafkasya Derneği, 2004, s. 5.

Polonya'nın işgali sonrasında hükûmet yetkilileri Paris'e geçerek Wladyslaw Sikorski⁵⁵ önderliğinde Polonya muhacir hükûmeti kurdular. Bu muhacir hükûmeti, Polonya'nın bağımsızlığını yeniden kazanmak için uluslararası toplumdaki destek almaya ve savaş çabalarını koordine etmeye çalıştı. Ancak, 1940'ta Almanya'nın Paris'i işgal etmesiyle birlikte muhacir hükûmeti tekrar yerinden oldu ve bu sefer Londra'ya taşınmak zorunda kaldı.⁵⁶ Promete Hareketi'nin yayın organı olan *La Revue de Prométhée*, Polonya'nın işgalini ve Nazi rejiminin barbarlığını sert bir şekilde kınadı. Dergi, Fransa ve İngiltere'yi faşizme karşı mücadeleye çağırırken, aynı zamanda komünizmi de tehlikeli bir ideoloji olarak nitelendirdi. Nisan 1940'ta çıkardığı son sayısında, *La Revue de Prométhée*, faşizmi ve komünizmi kolera ve veba gibi salgın hastalıklara benzeterak Avrupa kamuoyunu her iki ideolojiye karşı da mücadele etmeye teşvik etti. Dergi, bu son sayısıyla birlikte Nazi işgali ve artan baskılar nedeniyle yayın hayatına son vermek zorunda kaldı.

Polonya muhacir hükûmeti Londra'da Promete Hareketi'ni yeniden canlandırma çalışmaları başlattı. Bu çalışmaların en önemlisi, Varşova'daki Doğu Enstitüsü'nün bir benzerinin Londra'da *Raduta* adıyla kurulması oldu. Fakat 1951 yılında, Promete Hareketi ile ilgili Polonya ordu arşivlerinde bulunan tüm bilgiler Moskova'ya taşındı. Sovyet yetkilileri, arşivlerdeki bilgileri ayrıntılı bir şekilde inceledikten sonra, Promete Cephesi'nde faaliyet göstermiş ve hayatta olan liderlere yönelik baskı ve karalama kampanyaları başlattı⁵⁷.

Polonya'nın işgaliyle birlikte birçok *Prométhée* üyesi Almanların eline düştü. Polonya'da faaliyet yasağı kondu. Fakat Almanya dış ilişkiler bölümü Promete'nin dernek olarak faaliyet göstermesine müsaade etdi. 1941 tarihinde Nazilerin Sovyetler Birliği'ne saldırması durumunun yeniden değişmesine sebep oldu⁵⁸.

Sonuç

Promete Hareketi, 1920 Bolşevik işgalinden sonra Sovyet rejimi altındaki halkların birlikte bağımsızlık mücadelesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu kapsamlı teşkilat, farklı milletlerden oluşan birlik ve direnişin sembolü haline gelmiştir. Polonya'nın öncülüğünce kurulan Promete, Sovyetler için önemli bir tehdit oluşturmuş ve büyük güç devletlerinin desteğini almayı başarmıştır. Promete Hareketi'ne katılan bağımsızlık mücadelesi veren siyasi aydınların ortak amacı ve düşüncesi, ülkelerini işgalden kurtararak bağımsızlıklarını

⁵⁵ Władysław Sikorski (1881–1943), Polonyalı politikacı ve askerdir. Hem ülkesinde hem de sürgünde Polonya Cumhuriyeti hükûmetinin iki kez başbakanı olarak görev yapmıştır. 1904 yılında Avusturya-Macaristan ordusunda askerî hizmete başlamış ve bağımsızlık faaliyetlerine katılmıştır. Polonya Ordusu'na katıldıktan sonra, Polonya-Bolşevik Savaşı'nda önemli başarılar elde ederek generalliğe terfi etmiştir. Savaş sonrasında kısa bir süre başbakanlık ve çeşitli bakanlık görevlerinde bulunmuş, Mayıs Darbesi sırasında yasal hükûmeti desteklediği için askerî ve siyasi hayattan uzaklaştırılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Romanya üzerinden Fransa'ya geçerek 30 Eylül 1939'da sürgündeki Polonya hükûmetinin başbakanı olmuştur. Haziran 1940'tan itibaren Büyük Britanya'da bulunmuş ve 1941'de Polonya-Sovyet anlaşmasını imzalayarak Anders Ordusu'nun kurulmasını sağlamıştır. 4 Temmuz 1943'te Cebelitarık'ta bir uçak kazasında hayatını kaybetmiştir (Maciej Gablankowski, *Władysław Sikorski (1881-1943)*, <https://ciekawostkihistoryczne.pl/leksykon/wladyslaw-sikorski-1881-1943/>, Erişim tarihi: 07.06.2024).

⁵⁶ Magdalena Hulas, *Goście czy Intruzi? Rzad Polski na Uchodźstwie Wrzesień 1939-lipiec 1943*, Instytut Historii PAN, Warszawa 1996, s. 7.

⁵⁷ Andican, *Türkistan Milli Birlik Hareketi...*, s. 105.

⁵⁸ Patrik von zur Mühlen, s. 36.

kazanmaktı. Bu amaç doğrultusunda ülkelerini terk etmek mecburiyetinde kalmış siyasi aydınlar bir araya gelerek komünizm ve emperyalist güçlere karşı mücadeleye girişmişlerdir. Promete Hareketi'nin amacı, Sovyet rejimi altında yaşayan milletlerin bağımsızlık mücadelelerini desteklemek ve Sovyetler Birliği'nin emperyalist politikalarına karşı direnmek olmuştur. Ancak, İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve uluslararası siyasi dengelerdeki değişiklikler, harekete verilen desteğin zayıflamasına neden olmuş ve Promete Hareketi'nin devamlılığını zorlaştırmıştır. Almanya'nın Polonya'yı işgali ve Sovyetler Birliği ile yapılan Saldırmazlık Paktı gibi olaylar, hareketin sona ermesine yol açmıştır. Buna rağmen, Promete Hareketi'nin oluşturduğu fikirler ve başlattığı mücadele, Sovyet rejimine karşı direnişin önemli bir simgesi olarak tarihteki yerini almıştır. Nitekim Promete Hareketi, Sovyet işgaline karşı direnişin ve bağımsızlık mücadelesinin önemli bir örneğidir. Farklı milletlere mensup kişilerin ortak bir amaç doğrultusunda bir araya gelerek mücadele etmesi, Promete Hareketi'nin en ilgi çekici taraflarındandır. Bu hareket, sadece Sovyetler Birliği'ndeki milletler için değil, tüm ezilen halklar için ilham kaynağı olmuştur.

Kaynakça

Andican, Ahat, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Emre Yayınları, İstanbul 2003.

Andican, Ahat, *Türkistan Milli Birlik Hareketi ve Polonya Prometeizmi (1926-1940)*, (Ceren Selvi, Türkbilimde Arayışlar: Timur Kocaoğlu Armağanı), Kutlu Yayınevi, İstanbul 2022.

-“Baş Makale...”, *Promethee*, Sayı: 1, 1926, s. 1-2.

Bilatti, Balo, *Kuzey Kafkasya Üzerine Düşünceler*, Birleşik Kafkasya Derneği, İstanbul 2004.

Bruski, Jan Jacek, *Poland And Soviet Ukraine, 1921–1926 Between Prometheism And Realpolitik*, Translated by Teresa Bałuk-Ulewiczowa, Jagiellonian University Press First Edition, Kraków 2016.

Copeaux, Etinne, *Prometeci Hareket*, çev. Ercan Eyüboğlu, (S. Vaner, *Unutkan Tarih*), Metis yayınları, İstanbul 1996.

Davies, Norman, *God's Playground A History Of Poland*, Volume I, the origins to 1795, Columbia University Press, New York 2005.

Gablankowski, Maciej, *Władysław Sikorski (1881-1943)*, <https://ciekawostkihistoryczne.pl/leksykon/wladyslaw-sikorski-1881-1943/>, Erişim tarihi: 07.06.2024.

Hulas, Magdalena, *Goście czy Intruzi? Rząd Polski na Uchodźstwie Wrzesień 1939-lipiec 1943*, Instytut Historii PAN, Warszawa 1996.

İbrahimli, Xaledin, *Azerbaycan Muhaciret Tarihi*, ADPU Neşriyyatı, Bakı 2012.

Jurkowska, Monika, *Kulturowe I Polityczne Aspekty Mitu Międzymorza*, Odessa I Morze Czarne Jako Przestrzeń literacka/Одеса і Чорне море як літературний простір/Odessa and the Black Sea as a literary space, redakcja naukowa Jarosław Ławski i Natalia Maliutina, Białystok-Odessa, 2018, s. 429-451.

Komar, Volodymyr, *Activities of the Anti-Soviet Emigration in Turkey During the Inter-War Period*, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, 2017, s. 237–254.

Mamoulia, Giorge, *Les Combats Indépendantistes des Caucasiens: Entre l'URSS et Puissances occidentales. Le cas de la Géorgie (1921-1945)*, L'Harmattan, Paris 2009.

Mamuliya, Georgiy, Abutalıbov, Ramiz, *Strana Ogney. V Bor'be Za Svobodu I Nezavisimost, Politicheskaya Istoriya Azerbaydjanskoy Emigratsii. 1920-1945 Gg. "CBS"*, Baku 2014.

Mamulia Giorgi, Abutalıbov, Ramiz, *Odlar Yurdu Azadlıq ve Müstəqillik Uğrunda Mübarizədə*, çev. Arif Eliyev, TEAS Press Neşriyat Evi, Bakı 2015.

Mühlen, Patrik von Zur, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Mavi Yayınları, Ankara 1984.

Özcan, Ömer, (2018), *Azerbaycan Siyasi Önderliğinde Mir Yakup Mehdiyev*, Azerbaycan MEA-nın Xeberleri. İctimai Elmler Seriyası, Sayı: 1, s.230-245.

Prométhée, Kapak, Organe de Défense Nationale des Peuples du Caucase (Géorgie, Azerbaïdjan, Caucase du Nord), de l'Ukraine et du Turkestan, ed. Georges Gvazawa, Paris Temmuz 1934.

Ratner, Aleksandır, *Proekt Promete*, Serbskaya, Yanvar 2016, s. 4.

Resulzade, Mehmet Emin, "Ateş Çalan Promete", *Yeni Kafkasya*, Sayı:1, 26 Eylül 1923, s. 1-3.

Resulzade Mehmet Emin, "Jozef Pilsudiski", *Kurtuluş Dergisi*, Sayı: 7-8, Mayıs-Haziran 1935, s.193-220.

Resulzade M. Mektuplar, Şefibeyçilik, (Aydın Balayev), Kitab Klub, Bakı 2017.

Salakaja, Joseph, "La Géorgie Sous les Soviets", *La Revue de Prométhée*, Paris Fevrier 1939,s. 103-112.

Scelle, Georges, "La Politique exterieure de Moscou", *Prométhée*, Sayı: 2, 2 Aralık 1926, s. 1.

Soçkov, Lev, *Neizvestny Separatizm: Na Slujbe SD i Abvera:İz Sekretnix Dose Razvedki*, Ripol Klassik, Moskova 2003.

Simon Petlyura, <https://www.findagrave.com/memorial/7329/simon-petlyura>, (Erişim Tarihi: 24.07.2024).

Tadeusz Iwański, Jan Jacek Bruski, *Między Prometeizmem a Realpolitik. II Rzeczpospolita wobec Ukrainy Sowieckiej 1921-1926*, Nowy Prometeusz, Sayı: 1, 2010, s. 199-207.

Togan, Ahmet Zeki Velidi, Baş makale, *Yeni Kafkasya*, Sayı: 1, 26 Eylül 1923, s. 1-2.

Togan, Ahmet Zeki Velidi, *Hatıralar*, TAN matbaası, İstanbul 1969.

Vaçnadze, D, "Hariçte Kafkasya Birliğı Hareketi Tarihi", *Birleşik Kafkasya*, Sayı: 3-4, 1953, s. 9-11.

Yacoub, Mir, Atatürk, *La Revue de Prométhée*, Sayı: 1, Fevrier 1939, s. 52-59.

Yaqublu, Nesiman, *Azerbaycan-Polşa Elaqelerinde M. E. Resulzadenin Rolu*, Adiloğlu, Bakı 2007.

Yaqublu, Nesiman, Xosrov Bey Sultanov-Azerbaycanın ilk Herbi naziri, Qarabağın cesur müdafiçisi, *Medeniyyet Az*, S.3, 2019, s. 14-18.